

لَهُ بَلَدٌ وَإِسْرَارٌ وَآهٍ يَأْكُفُّهَا
بِمَا لَمْ يَأْكُفُّهَا إِلَّا بِمَا لَمْ يَأْكُفُّهَا

www.imaan1.com

به شى دووه م: وهفاتی پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه و سه قیفه ی به نی ساعیده :

یه که م: وهفاتی پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه و سه قیفه ی به نی ساعیده.

یه که م: وهفاتی پیغه مبه ری خوا صلوات الله وسلامه عليه

هه موو گیانیکی خاوین و شه فاف هه ندی شتی شاراوهدی له پشت په رده ی غه یبه وه به یارمه تی خوا هه ست پی ده کات، دلّه خاوین و دلنیاکان جار به جار خاوه نه کانیان له هه والی داهاتوو ئاگادار ده که ن، عه قلّ و می شکه زیندوو به نووری باوه ر پوونا که کان ئاماژه و مه به سستی ده سته واژه کان تیده گهن، پیغه مبه ری خوا صلوات الله وسلامه عليه پشکی شی ری هه بوو له م ره وشتانه ی سه ره وه دا و ئه و چله پوپه یه له و بواره دا و که س پیی ناگات و له و باشتر نابیت¹. هه ندی له ئایه ته کانی قورئان ئه وه دوویات ده که نه وه که پیغه مبه ر صلوات الله وسلامه عليه ئاده میزاده و وه هه موو ئاده میزادیکی تر شه رابی مردن ده نوشیت و ئازاری گیان کیشانی ده بیت هه روه ک برایانی له پیغه مبه رانی پیشوو چه شتیان.

له و ئایه تانه ی قورئانه وه تیگه یشت مردنی نزیك بۆته وه و هه ندیک له و ئایه تانه راسته وخو باسی مردنی پیغه مبه ری ده کرد و هه ندیکی تریان به ناراسته وخو ئه و مانایه ی ده گه یاند و تاك و ترای هاوه لان هه ستیان پی ده کرد به تایبه تی هاوه لانی مه زنی وه ک ئه بو به کرو عه بباس و معاذ خویان لی رازی بیت².

1- بروانه: (السيرة النبوية لابي شهبه) (٢:٥٧٨).

2- مرض النبي ووفاته، خالد أبو صالح (لا: ٣٣).

دوووم: نه خوښ کهوتنی پیغه مبهري ﷺ سه رته تاي نازار

له مانگی (ذي الحجة) دا پیغه مبهري خوا له حه جی مالئاوایی گه پرایه وه و پوژده کانی تری له مه دینه به سهر برد، پاش مانگی (موحه رره م) و (صه فهر) دهستی کرد به ئاواده کردن و به پری کردن سوپای ئوسامه ی کورپی زهیدی کورپی حاریسه، فه رمانی پی درا که به ره و فه له ستین و به لقان به ری بکه ویت، خه لکیش له کۆچه ریان و پشتیوانان هه موو خو یان ئاماده کرد.

له و کاته دا ئوسامه گه نجیکی ته مه ن (۱۸) سال بوو، هه ندی ره خنه یان له وه هه بوو که هه روه ک کویله و مه والی بوو، ته مه نیشی مندال بوو له گه ل ئه وه دا کرابوو به سه رکرده له ناو ئه و هه مووه پیاوه ی ناو کۆچه ریان و پشتیوانان، پیغه مبهري خوایش ﷺ ره خنه که ی ده رباره ی ئوسامه لی قبول نه کردن.³

فه رموی: ((ان يطعنوا في امارته ، فقد طعنوا في اماره ابیه ، وایم الله ان کان خلیفاً للامارة، وان کان ابوه احب الناس الي وان ابنه هذا لمن احب الناس الي بعده)) واته: ئه گه ر تانه ی سه رکرده یی ئوسامه بدن ئه و ره خنه شیان له باوکی گرتوو کاتی خو ی، ئه گه ر باوکی خو شه ویستترین که سی من بوو بیت ئه وه کورپه که شی خو شه ویستترین که سه لای من.

له و کاته دا که خه لکی خو یان ساز ده کرد بو به شداری جیهاد له سوپا که ی ئوسامه دا پیغه مبهري خوایش ﷺ دهستی کرد به هاواری نازاری ئه و نه خو شیه ی که دوا جار به هویه وه وه فاتی کرد، له نیوان نه خو ش که وتن و مردنه که یدا هه ندی رووداو روویدا له وانه:

سه ردانی شه هیدانی ئوحدی کرد و نو یژی له سه ر کردن⁵، پوخسه ت وه رگرتنی له خیزانه کانی که ری پی بدن له مالی عائیشه دا بمینیتته وه.

نازاری زوری نه خو شیه که ی و وه سیه تی کرد که بت په رست نه هیلن له که نداودا بزین و مؤله تی ناردنی وه فد⁶، نه هیشت گورپه که ی دوا ی خو ی بکه ن به مزگه وت وه سیه تی پی کردن به وه ی گومانی چاکه به خوا به رن و ئاگاتان له نو یژه کانتان و ژیرده سته کانتان بیت.

ئه وه شی بو روون کردنه وه که مژده ی پیغه مبه ران ته و او بوو ته نها خه و بینینی راست و دروست نه بیت⁷، وه سیه تی کرد به موسلمانان له گه ل پشتیواناندا چاک بن⁸.

3- السيرة النبوية الصحيحة (۲:۵۲۲).

4- البخاري كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ (۴:۲۱۳) ژماره ۴۴۶۹.

5- البخاري كتاب الجنائز ژماره ۱۳۴۴.

6- البخاري كتاب الجهاد والسير ژماره (۲۳۵).

7- مسلم كتاب الصلاة (۱:۳۴۸).

8- البخاري كتاب مناقب الأنصار ژماره ۳۷.

له نه خوښه كيدا و تاريكي دا و فهرمووی: ((ان الله خير عبدا بين الدنيا و بين ما عند الله فاختر ذلك العبد ما عند الله))، واته: خواي گوره بهنده يه كي سهرپشك كرد به مانه وه له دنيا يان گه يشتن به ناز و نيعمه تي خوا، ئه و يش گه يشتن به ناز و نيعمه تي خواي هه لبارد. له ويدا ئه بو به كرى صديق رضي الله عنه ده ستي كرد به گريان ئه بوسه عيدي خودري رضي الله عنه ده لي: سهرسام بووين له وه ي هه ركه پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه باسي ئه و بهنده يه ي بو كردين كه سهرپشك كرابوو، يه كسهر ئه بوبه كر رضي الله عنه ده ستي كرد به گريان، كه چي ئه بوبه كر له هه موومان زيره كتر بوو، بهنده كه پيغه مبهري خوي بوو.

پاشان پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه فهرمووی: ((ان امن الناس علي في صحبتي، وما له ابوبكر، لو كنت متخذاً خليلاً غير ربي، لاتخذت ابا بكر، لكن اخوة الاسلام ومودته، لا يبقين في المسجد باباً الا سد الا باب ابي بكر))، واته: كه سي هاورپي يه تي وسامانه كه يم به هي خوم زانيبي ئه بوبه كره، ئه گهر بيجه كه له خوا كه سيكي ترم به دوست بگرتايه ئه بو به كر ده بوو، هه موو ده رگاي ماله كاني سهر مزگه وت دابخه ن بيجه ده رگاي مالي ئه بو به كر.

(الحافظ ابن حجر) ده لي: ئه بو به كر رضي الله عنه له و ده سته واژه يه تيگه يشت، كه پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه ئاماژه ي بو ناوي ئه بو به كر كرد له كاتي نه خوښي مردنه كيدا و تيگه يشت مه به ستي ئه مه بويه ده ستي كرد به گريان ¹⁰.

كاتي نوپژ هاتو پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه ئازاره كه ي زوري بو هينا بوو، بويه به بيلاي فهرموو: ((مروا ابا بكر فليصل))، واته: فهران به ئه بو به كر بكن با بهر نوپژيتان بو بكات. وتيان: ئه ي پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه ئه بو به كر زور دلي ناسكه و خوي پي ناگيري و ده گري، ناتواني له و جيه ي تودا بهر نوپژي موسولمانان بكات، ئه و يش صلوات الله عليه ديسان دووباره ي كرده وه و ئه وانيش دووباره يان كرده وه، له جاري سييه مدا فهرموو: ((انكن صواحب يوسف ¹¹، مروا ابا بكر فليصل))، واته: ئه ي عائيشه ئه م قسانه مه كنه ئه لي براده راني يوسفن، ده به ئه بو به كر بلين بهر نوپژي خه لكه كه بكات.

ئه بوبه كر له مال ده رچوو، به لام بيني پيغه مبهري خوا كه ميك ئازاري سووك بووه، دوو كه س چوونه ژير بالي و سهيري قاچه كانيم ده كرد خويان پي نه ده گيرا له تاو نيش و ئازار، ئه بو به كر ويستي له مينبه ره كه برواته دواوه، پيغه مبهري خوا صلوات الله عليه ئاماژه ي بو كرد كه له شويني خوي بمينيته وه و پاشان خويشي له پاليشيدا دانيشت، به (ئعمه ش) يان وت:

9- البخاري كتاب فضائل الصحابة (ژماره: 2654).

10- فتح الباري (7:16).

11- له سهروه مه به ستيكي هيه و له خواره وش مه به ستيكي تر.

پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم نوژی دابهست له دوی ئبو به کره وه و خه لکیش نوژیان دابهست له دواوه ؟ به سهر ئامازه ی کرد که به لی¹² .

ئیتر له و پوژه به دواوه ئبو به کره صلی اللہ علیہ وسلم پیش نوژی موسولمانانی ده کرد، تا ئه و پوژه ی دوو شه ممه بوو له نوژی به یانیدا بوون، پیغمبهری خوا په رده ی ژوره که ی لادا و سه یریکی موسولمانانی کرد، که چوئن له به رده م خوی خویاندا وه ستاون، چوئن داری بانگه واز و جیهاده که ی هاتوته بهر، گه لیک هاتوونه ته کایه وه که به رده وامن له سهر به جیهانی نوژی، پیغمبهره که یان بمینیت نه مینیت ئه مان ههر ده یکن و نایفه وتینن، چاو و دلی به و دیمه نه روشن بوویه وه، به م سه رکه وتنه ی که تا ئیستا هیچ پیغمبهر و هیچ بانگه وازکاریکی پی نه گه یشتووه، له وه دلنیا بوو که په یوه ندی ئه م ئومه ته په یوه ندیه کی به رده وامه به خوی خویان و به ندایه تی کردنه وه بوئی و به مردنی پیغمبهره که یان ناپچریت، ئه و دیمه نه مه گهر خوا بزانییت چهند دلخوشی کردبییت و له و کاته نارپه حه ته یدا پرووی وه ک مانگ گه ش بوویه وه و پرشنگی ده دا¹³ .

هاوه لان صلی اللہ علیہ وسلم ده لین: پیغمبهر صلی اللہ علیہ وسلم په رده ی ژوره که ی عایشه ی لادا و هه ستا بوویه سهر پی و سه یری ده کردین و دم و چاوی ئه توت په ره ی کتیبه و پاشان زهرده خه نه یه ک گرتی و پیکه نی، نیازمان بوو له خوشیاندا نویره کانمان بپرین و وامان زانی بو نوژی دیته دهره وه، ئامازه ی بو کردین که له سهر نوژی خوتان به رده وام بن و چوویه ژوره که ی و په رده که ی دادایه وه¹⁴ ..

تا وای لی هات هندی له هاوه لان دلنیا بوون له تهنروستی پیغمبهره که یان و چوون به دم ئیش و کاری خویانه وه، ئبو به کره صلی اللہ علیہ وسلم هات بو لای عایشه ی کچی و پیئی وت: ده بینم پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم ئازاره که ی نه ماوه، ئه مرپوش ده بییت له مالی (کچی خارجه) بم که خیزانی بوو له ناوچه شاخاویه کانی سه رووی مه دینه دا ده ژیا که ناوچه ی (سونه ح) یان پی ده ووت و سواری و لآخه که ی بوو و به ره و ماله که ی که وته ری¹⁵ .

ئازاری سه ره مه رگ زوری بو پیغمبهر صلی اللہ علیہ وسلم هیئا و ئوسامه چووه ژوره وه بو لای ده بینیت ده می به ستراره و ناتوانیت قسه بکات، دهستی به رز کرده وه بو ئاسمان و ده یهینا به سه ری ئوسامه دا، بویان دهرکه وت دوعای خیری بو ده کات و عایشه یش (خوی لی رازی بییت) هاته ژوره وه و باوه شی پیداکرد و سه ری نا به سنگی خویه وه و عبدالرحمن ی

12- البخاری کتاب الاذان ژماره ۷۱۲.

13- السیره النبویه للندوی (لا: ۴۰۱).

14- البخاری کتاب المغازی (ژماره: ۴۴۴۸).

15- السیره النبویه لأبی شهبه (۲: ۵۹۳).

کوری ئەبو بەکر هاته ژوورهوه و سیواکیکی به دهستهوه بوو، پیغه مبهری خوا هه ر بۆ سیواکه که ی دهروانی، عائیشه وتی: سیواکت بۆ بکه م؟ ئاماژه ی کرد که (به لئ).^{۱۶}

ئەمیش سیواکه که ی له براکه ی سه ند و جوان نه رمی کرده وه دایه دهستی و ئەویش زۆر به جوانی سیواکی پی کرد و به رده و امیش ده یفه رموو: ((فی الرفیق الاعلی))^{۱۶}، واته: بۆ لای دۆستی به رز و بلّندم، که خوی گه و ره بوو.

له لای پیغه مبهردا له جامۆلکه یه کدا ئاو دانرابوو دهستی پێدا ده کرد و ده یهینا به دم و چاوی خۆیدا و ده یفه رموو: ((لا اله الا الله... ان للموت سكرات))، واته: ((لا اله الا الله))، به راستی گیان کیشانیش ئازاری هه یه، هه ردوو دهستی کرده وه و ده یووت: ((فی الرفیق الاعلی)) و هه تا گیانی پیروزی ده رچوو و دهسته کانی شل بوون^{۱۷}، له ریوایه تیکی تردا هاتوو که فه رموو یه تی: ((اللهم أعني على سكرات الموت))^{۱۸}، واته: ئە ی خودایه یارمه تیم بده له کاتی ئازاری گیان کیشاندا.

له ریوایه تیکی تردا عائیشه ده لئیت: گویم شل بوو پیغه مبهری خوا ﷺ پیش ئەوه ی گیانی ده رچییت پراکشابوو ده یووت: ((اللهم اغفر لي، ارحمني والحقني بالرفیق الاعلی))^{۱۹}، واته: خوایه لیم خۆش ببه و به زهیت بێته وه پێمدا و بمگه یه نه بۆ لای هاوپی به رز و بلّندم. (فاطمه) ییش ب له و کاته دا خۆی کرد به ژووردا و وتی: ئای له نه هامه تی باوکه گیان، ئەویش پیی فه رموو: ((ليس على ابك كرب بعد اليوم))، واته: دوا ی ئە مرۆ ئیتر باوکت نه هامه تی نابینیت.

هه ر که گیانی پاکی ده رچوو (فاطمه) هاواری کرد: باوکه گیان، چوو به دم په روه ردگار وه که بانگی کرد و ئەمیش چوو به ده میه وه... باوکه گیان... به هه شتی فیرده وه سه جیگات، باوکه گیان.. سه ره خۆشی له جو به ر ئیل ده که یین.

کاتی که ئە سپارده ی خاکیان کرد فاته ببه ئە نه سی وت: ((يا أنس كيف طابت أنفسكم ان تحثوا على رسول الله التراب؟!))^{۲۰}، واته: ئە ی ئە نه س ئە وه چۆن دلّتان هات خۆل بکه ن به سه ر لاشه ی پیغه مبهری خوا ﷺ؟!

پیغه مبهری خوا ﷺ له دونیا ده رچوو که فه رمانزه وایی که نداوی عه ره بی ده کرد و سه رجه م پاشاکانی زهوی لئ ده ترسان و هاوه له به ریزه کانیشی به گیان و مال و

16- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۳۷).

17- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۹).

18- الترمذي كتاب الجناز ژماره ۹۷۸۰.

19- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۴۰).

20- البخاري كتاب المغازي (ژماره: ۴۴۶۲).

مندالیاڤانە وەخۆیان دەکرده قوربانى و لە پاش خۆيشى نە دینار و نە درهەم و نە خزمەتکار و کەنیزەكى بەجى نەهيشت، تەنھا شتىك بەجى هيشتبت ئەسپە سىپەكەى و شمشىرەكەى و پارچە زەویەك كە كەردبووى بە خىر بۆ رىپوار و غەربان²¹، كاتىك كە لە دۇنيا دەرچوو قەلغانەكەى لە لای جوولەكەيەك بوو لە باتى (۳۰) ئەندازە (صاع) جو كە لىي وەرگرتبوو بە قەرز²².

پۆژى دووشەممەى مانگى (ربيع الاول)ى سالى (۱۱)ى كۆچى و پاش نوپۆژى نىوهر پۆ وەفاتى فەرموو²³، لە تەمەنى (۶۳) سالىدا، كە ئەو پۆژە رەشترىن پۆژ بوو كە تىپەرى بەسەر موسولماناندا، نەهامەتەيەكى مەزنىش بوو بۆ هەموو مرؤفايەتى هەرودەك چۆن پۆژى لە دايك بوونەكەى بەختە وەرترىن پۆژ بوو كە خۆرى لەسەر هەلھاتبىت²⁴.

ئەنەس دەللىت: ئەو پۆژەى كە پىغەمبەرى خوا پاي خستە نىو شارى مەدینە وە هەموو شتىك رىووناك بوویە وە، ئەو پۆژەش كە كۆچى دوايى كەرد هەموو شتىك تارىك هەلگەرا²⁵، (أم أيمن) دەستى كەرد بە گریان لىيان پرسى بۆچى دەگرىت بۆ پىغەمبەرى خوا ﷺ؟ ئەویش فەرمووى: من هەر دەمزانى پىغەمبەرى خوا ﷺ پۆژىك دەمرىت، بەلام بۆ ئەو ئەگرىم كە ئىتر وەحى تەواو دەبىت و نایەتە خوارە وە²⁶.

سى يەم: ترسناكى نەهامەتیه كە و هەلۆبىستى ئەبوبەكر لىي

(ابن رجب) دەللىت: كاتىك پىغەمبەرى خوا ﷺ كۆچى دوايى كەرد، موسولمانان شلەژان، هەندىكىان هەر تىكچوون و هەندىكى تریان كەوتن و نەيانتوانى جارىكى تر هەلبستەنە وە، هەندىكى تریان زمانیان بەسترا و قسەى بۆ نەدەهات هەندىكى تریان مردنەكەيان رەد دەكرده وە بە درؤيان دەخستە وە²⁷.

(قرطبي) دەربارەى گەورەيى كۆسكە و تنەكە و ئەو شتانەشى بە هۆیە وە پوویدا دەللىت: گەورەترىن نەهامەتى نەهامەتیه كە تووشى ئايىنى مرؤف بىت.

پىغەمبەرى خوا ﷺ دەفەرموویت: ((إذا أصاب أحدكم مصيبة فليذكر مصابه بي فانه أعظم المصائب))²⁸، واتە: هەر كاتىك يەكێك لە ئیوه تووشى كارەساتىك هات با كارەساتى لە دۇنيا دەرچوونى منتان بىر بكە و ئیته وە چونكە ئەو گەورەترىن كارەساتە.

21- البخاري كتاب المغازي.

22- السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۳).

23- البداية والنهاية (۴: ۲۲۳).

24- السيرة النبوية للندوي (لا: ۴۰۴).

25- الترمذي (۵: ۵۴۹) ژماره ۳۶۱۸.

26- مسلم (۴: ۱۹۰۷).

27- لطائف المعارف (لا: ۱۱۴۱).

28- السلسلة الصحيحة للألباني (ژماره: ۱۱۰۶).

به راستی وایه، راستی فہرمووه پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم چونکہ کارہساتہ بہ سہر موسولمانان ہاتبیت تا پوژی قیامت، وہ حی کوتایی ہات، پیغہمبہرایہ تی تہ او بوو، یہ کہ مین خراپہ سہری ہلدا کہ لہ نایین پاشگہز بوونہ وہ پوویدا لہ ہندی ہوزی عہرب ناو شتانیسی تریش و یہ کہ مین دابرائی سہرہ تائی ناتہ واوہ دہرکہوت²⁹.

(ابن إسحاق) دہلایت: کاتیک پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم کوچی دوی کرد نہ ہامہ تیکہ کی زہبہ لاح پرووی لہ موسولمانان کرد، وہ ک پیم گہیشتوہ عائیشہ لوتوویہ تی: «کاتیک پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم مرد، عہرب لہ نیسلام ہلگہ پانہ وہ و جوولہ کہ و گاوردہ کان دلایان ئاوی خوارد و دوو پرووی سہری ہلدا، موسولمانہ کان وہ ک رانیکیان بہ سہر ہات لہ شہویکی زستانی باراناویدا سہری لی تیک چوو، بہ مردنی پیغہمبہرہ کہ یان صلی اللہ علیہ وسلم»³⁰.

قازی ئہ بو بہ کر (ابن العربی) دہلایت: ((حالی خہ لکی تیک چوو، مردنی پیغہمبہرہ صلی اللہ علیہ وسلم پشت شکین بوو، کارہ ساتی تہ مہن بوو، عہ لی رضی اللہ عنہ لہ مائی (فاطمہ) دا خوی شاردہ وہ و عوسمان رضی اللہ عنہ بی دہم و زمان کہ وتبوو، عومہری کوری خہ تاب رضی اللہ عنہ ہاواری ئہ کرد: پیغہمبہری خوا نہ مردوہ، بو سہردانی خوا پویشتوہ ہر وہ ک چون موسا، پیغہمبہری خوا صلی اللہ علیہ وسلم دہ گہریتہ وہ، دہست و قاچی کہ سانیک دہ بریت لہ سہر ئہ مہ سہ لہ یہ³¹.

بہ لام ہر کہ ئہ بو بہ کر رضی اللہ عنہ ہہ والہ کہی زانی خیرا لہ (سونہ ح) ہوہ سواری ولاخہ کہی بوو ہاتہ وہ، دابہزی، قسہی لہ گہ ل کہ س نہ کرد، بہرہ و ژورہ کہی عائیشہ کہ وتہ پری، بہرہ و لای لاشہی پیغہمبہری صلی اللہ علیہ وسلم کہ وتہ پری کہ بہ قوماشیکی (حیبرہ) داپوشرابوو، سہری لادا و خوی دا بہ سہریدا و دہستی کرد بہ گریان و پاشان وتی: دایک و باوکم بہ ساقہت بی، سویند بہ خوا دوو مردنت بہ سہردا نایہت، ا مردنی یہ کہ مت بہ سہردا ہات³².

پاشان ئہ بو بہ کر و عمر چوونہ دہرہ وہ بو لای خہ لکہ کہ و عمر بہ تورہ بیہ کی لہ رادہ بہ دہرہ وہ قسہی دہ کرد و ئہ بو بہ کر پیی وت: عمر دانیشہ، ئہ و ہر بہرہ و ام بوو، ئیتر ئہ بو بہ کر ہستایہ سہر پی و دہستی کرد بہ وتاردان و سہرہ تا سوپاس و ستایشی خوی کرد و وتی:

پاشان، ہر کہ سیک محمدی ئہ پہرست، محمد مرد، ہر کہ سیک خوی ئہ پہرست خوا زیندوہ و نامریت، پاشان ئہ م نایہ تہی خویندہ وہ: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ

29- تفسیر القرطبی (۲: ۱۷۶).

30- ابن ہشام (۴: ۳۲۳).

31- العواصم من القواصم (لا: ۳۸).

32- البخاری کتاب المغازی (ژمارہ: ۴۴۵۲).

الرُّسُلُ أَفَايِنَ مَاتَ أَوْ قُتِلَ أَنْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۗ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا ۗ وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ (ال عمران: ١٤٤)، خه لکی دهستیان کرد به ناله و گریان³³.

عمر رضی الله عنه ده لیت: سویند به خواهر که گویم له ئه بو به کر بوو ئه و ئایه ته ی ده خویند قاچه کانم خوین پی رانه گیرا و که و تمه سهر زهوی، له ویدا زانیم که پیغه مبهری خوا صلی الله علیه و آله کؤچی دواپی کردوه³⁴.

قرطبی ده لیت: ئه م ئایه ته گه وره ترین به لگه یه له سهر نازایه تی و غیره تی ئه بوبه کری صدیق رضی الله عنه، چونکه نازایه تی و غیره تی مهنی ئه وه یه له کاتی کاره سات و نه هامه تیدا دل خوگر و پراوه ستاو بیئت، کاره ساتیش نیه له مردنی پیغه مبهر صلی الله علیه و آله گه وره تر بیئت و غیره تیه که ی ئاشکرا بوو، خه لکی ئه یووت: پیغه مبهر نه مردوه یه کی که له وانه عمر بوو، عوسمانیش زمانی به ستر و عه لیش خو ی شارده وه و کاروباره کان تی که چون، صدیق رضی الله عنه ههر که له سونه یح گه پرایه وه کاره کانی گه پانده وه شوینی خو ی³⁵.

به م وشه که مانه و به به لگه هینانه وه ی ئایه تی کی قورئانی پیروز توانی خه لکی له و تی که چون و شپرزیه پزگار بکات و به گه پانه وه یه کی جوان بیانگه پینیتته وه بو سهر تیگه یشتنی راست و دروست، خوی گه وره به س خو ی هه میشه زیندوه و نامریت، هه رئه ویشه شایانی په رستنه و ئیسلام به رده وام دوا ی مردنی پیغه مبه ریش ده مینیت³⁶. هه روه که چون له ریوایه تی و ته یه ی صدیق دا هاتوه که ده لیت: ئایینی خوا به ریایه، شه ی خوا تیرو ته واره و خوایش سهری ده خات ههر که سی که ئایینه که ی ئه و سهر بخت، ئایینه که ی سهر به رز بکات، قورئانه که ی خوامان له ناودایه که پرووناکی و چاره سهره و به هو ی ئه وه وه خوا پیغه به ره که ی هیدایه تدا و حه لال و حه رامی خوی گه وره ی تیدا کؤ بووه ته وه و سویند به خوا گوی به هیچ که سی که ناده یین بیته ریگه مان، شمشیری خوا ههر تیژه و هیشتا دامان نه واره و جهادیش ده که یین دژی هه موو ئه وانه ی به رامبه رمان ده وه ستن، هه روه که چون جاران له پشت پیغه مبهری خواوه صلی الله علیه و آله کردو و مانه و که سیس سته م ناکات له خو ی نه بیئت³⁷.

33- البخاری کتاب فضائل الصحابة (ژماره: ٣٦٦٨).

34- البخاری کتاب المغازی (ژماره: ٤٤٥٤).

35- تفسیر القرطبی (٤: ٢٢٢).

36- استخلاف أبو بکر جمال عبدالهادی (لا: ١٦٠).

37- دلائل النبوة للبيهقي (٧: ٢١٨).

مردنی پیغه مبهری خوا^{صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ} کاره ساتیکی گه وره بوو، به لا و تاقیکردنه ویه کی قورس بوو، له و کاته دا و پاش ئه و کاته ش گه وره یی صدیق^{رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} ده رکه وت، وه ک سه رکده یه کی ئومه تی ئیسلامی بی وینه و بی هاوتا³⁸.

تائه وپه ری سنوور دلی پر له یه قین و دلنیایی بوو، ئه مه ش له پته وی تیگه یشتنی له راستیه کان، که تیایدا ل ههستی به ندایه تی و پیغه به رایه تی و مردن زور جوان تیگه یشتبوو. له وساته وه خته دژاره دا ژیری صدیق^{رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} ده رکه وت، خه لکی به ره و یه کتاپه رستی برده وه (هر که سیك خوی په رست خوا هه میشه زیندووه و نامریت) یه کتاپه رستی له ناو دلایاندا ره گی داکوتابوو، هر که یادخستنه وه که ی صدیق^{رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} یان بیست خیرا گه رانه وه بو لای راستی³⁹.

عائیشه (خوی لی رازی بیّت) ده لیت: سویند به خوا خه لکه که وایان ده زانی ئه وئایه ته یان نه بیستووه ئه و ساته نه بیّت که له ئه بو به کریان بیست، ئه و جا زانیان خوی گه وره ئه وها ئایه تیکی ناردوته خواره وه و هه موو خه لکی له وه وه وهریان گرته وه و هر که سیك گوئی لی بوو به دهم خو یه وه ده یوته وه⁴⁰.

چوارهم: سه قیفه ی به نی ساعیده

هر ئه و پوژه ی هاوه لان زانیان پیغه مبهری خوا^{صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ} وه فاتی کردووه، هه موو پشتیوانان له سه قیفه ی به نی ساعیده کو بوونه وه تا که سیك دیاری بکه ن به جینشینئیه⁴¹. پشتیوانان قسه یان کرد به یه کی و له ده وری سه رکده یان سه عیدی کو ری عوباده^{رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} کو بوونه وه، هر که هه والی کو بوونه وه که ی پشتیوانان گه یشته کوچه ریان له گه ل ئه بوبه کردا کو بوونه وه به مه بهستی دانانی جینشین⁴²، کوچه ریان به خو یان وت: با برؤین بو لای برا پشتیوانه کانمان و ئه وانیش مافیان هه یه له ده ستنیشان کردنیدا⁴³.

عمر^{رَضِيَ اللهُ عَنْهُ} ده لیت: ده رچووین بو لایان، کاتیک لییان نزیك بووینه وه دوو پیاوی چاکیان گه یشتن پیمان و باسی ئه و ریکه که وتنه ی پشتیوانانی بو کردین، وتی: بو کوئی ئه چن ئه ی کوچه ریان؟ ئه برؤین بو لای برا پشتیوانانمان، تیان: پیویست ناکات برؤن بو لایان، ئیوه ئیسی خو تان بکه ن، وتم: سویند به خوا ئه برؤین بو لایان و که وتینه ری به ره و سه قیفه ی

38- أبو بکر رجل الدولة، مجدي حمدي (لا: ۲۵-۲۶).

39- استخلاف أبي بكر الصديق (لا: ۱۶۰).

40- البخاري كتاب الجنائز (ژماره: ۱۲۴۱-۱۲۴۲).

41- التاريخ الإسلامي (۹: ۲۱).

42- عصر الخلافة الراشدة للعمرى (لا: ۴۰).

43- هه مان سه رچاوه ی پیشوو.

بەنى ساعيدە، دەبينىن ھەموويان لەوى كۆبوونەتەو ھە دەنگيان كوردو ھە بەيەك لەسەر پياويك كە سەر و مىلى داپۆشرا بوو لە ناوياندا وتم: ئەمە كىيە؟ وتيان: سەعدى كورپى عوبادەيە رضي الله عنه، وتم: چيەتى؟ وتيان: گەرمايەتى.

كاتيك دانىشتىن وتاربيژيان ھەستايە سەر پى و سوپاس وستايىشى خواي گەرەي كرد بە جۆريك كە شايەنى بيئت، پاشان وتى: پاشان، ئيمە پشتيوانانى خوا و دەستەي ئيسلام و ئيوەش ئەي كۆچەرييان كۆمەليكن لە ئيمە و لە لايەن گەلەكەتەنەو ھە دەركراون و كەچى وا خەريكە ئيمە لە بناغە دەردەھينن و لە ئيش و كارى - خيلافەت - دوورمان دەخەنەو، كاتيك بي دەنگ بوو ويستم قسە بكەم چونكە پيشتر وتاريك ئامادە كوردبوو - لە ميشكەدا گەلەلەم كوردبوو - دەمويست لە خزمەت ئەبو بە كرا پيشكەشى بكەم و بە دەم خۆمەو ھە ليم دەوتەو ھە ويستم قسە بكەم، ئەبو بەكر وتى: پەلە مەكە، منيش پيم خۆش نەبوو تورەي بكەم، ئەو دەستى بە قسە كرد، ئەو لە من نەرم و نيان تر و لە من بەرپز و ويقار تر بوو، سويند بە خوا تەنھا وشەيەكى بو نەھيشتم لە ناو وتارەكەدا دەمويست بيليم، كەچى ئەويان ھەك ئەو يان لەو جوانترى وت، بۆيە من بي دەنگ بووم.

وتى: ئەو شتە چاكانەي ئيوە باستان كرد ھەمووي لە ئيوەدا ھەيە و ئيوە شايستەي ئەو ھەن، ئەم مەسەلەيە بو ئەم ھۆزەي قورەيش، نەژاديان مامناو ھەندە لە ناو ھەموو ھەرەبدا و من ئەم پياو ھەم بە دلە جا ھەر كاميانتان پى باشترە بەيەتى پى بدەن، لەويدا دەستى من و ئەبو عوبەيدەي گرت و ئەو لە نيوان ھەردوو كماندا دانىشتبوو، من پيم ناخۆش نەبوو ھيچ كام لە وتەكانى، بەلام سويند بە خوا بيانبردمايە و سەريان بېرمايە پيم خۆشتر بوو لەو ھەي كە بيمە گەرەي گەليك كە ئەبو بەكر يان تيداييت، مەگەر لە سەرەمەرگدا شتيك بيئت بە خەيالدا كە ئيستە وا نيم.

يەكيك لە پشتيوانەكان وتى: من دارى پشت خورينم و بنكى دار خورما و با لە ئيمە ئەميريك و لە ئيوەش ئەميريك، واتە بە سەر ھە ئەي قورەيشيەكان دەنگ بەرز بوويەو ھە و گالە گالە دروست بوو تا واى لى ھات زۆر ترسام لە دووبەرەكى بۆيە وتم: ئەي ئەبو بەكر دەستت بيئە، دەستى ھينا، من بەيەتى خۆم پيدا و كۆچەريەكانيش بە دواي مندا و پاشان پشتيوانەكانيش ھەستان و يەك بە يەك بەيەت يان پيدا⁴⁴.

لە رپوايەتى ئەحمەددا ھاتو ھە: ئەبو بەكر دەستى كرد بە وتار و ھەرچى ئايەتيك لەسەر پشتيوانان ھاتبيتە خوار و ھەرچى فەرموودەيەك پيغەمبەر لە سەريان فەرمووييتى خستى ھەيدادو وتى: ئيوە باش دەزانن كە پيغەمبەرى خوا صلی اللہ علیہ وسلم فەرموويەتى: ((لو سلك

الناس واديا وسلك الانصار وادياً سلكت وادی الانصار))، واته: ئەگەر هەموو خەلکی بە دۆلێکدا بپۆن و پشتیوانانیش بە دۆلێکدا بپۆن، ئەوێ من بە دۆلێکە ی پشتیواناندا دەپۆم. تۆش ئە ی سەعد⁴⁵ خۆت دانیشتبوو کاتی ک پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: «قریش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم، و فاجر الناس تبع لفاجرهم»، واته: قورەیش سەرکردەیی و پیغەمبەرەیی هە ی خۆتانە، چاکان شوینی چاکانیان دەکەون و خراپەکارانیش شوینی خراپەکارانیان دەکەون، دەلیت: سەعد⁴⁶ له ویدا وتی: راست دەکەیت له ئیوه ئەمیران و له ئیمەش وەزیران⁴⁶.

پینجەم: گرنگترین پەند و نامۆزگاری لەم رووداوەدا:

۱ - توانایی ئەبو بەکر^{رضی اللہ عنہ} لە هەلسوکه وتی جوان و توانای پازیکردن و قایلکردنی خەلکی: لە ریوایەتە کە ی ئەحمدا دەردەکە ویت کە چۆن توانیویەتی بچپە ناو دلی پشتیوانەکان و پازیان بکات بەو هە ی کە ئەو بە راستی دەزانیت بەبی ئەو هە ی موسولمانان بەرەو ئاشوب و دووبەرەکی بەریت، بە جوانی لەسەر پشتیوانان دوا و هەموو ئەو ئایەت و فەرمووانە ی باسی چاکیان دەکات خستیه وه یاد.

ئەمەش پرۆگرامیکی ئیسلامیه کە لە سەرەتاوه باسی چاکي و لیها تووی نه یاران بکریت تادەربکە ویت، کە تۆ لە گە لیدا بە ویزدانیت و هەرۆک هەلمژین و دامرکانه وه ی توپه یی بەرامبەرە و دەرھینانی پەگی خۆخویی و من منۆکی کردن لە دەررونیدا تا ئاماده ی بکەیت بۆ قبوولکردنی هە ق کاتی ک بۆی پوون بوویه وه و لە ناو پینموونیەکانی پیغەمبەری خوا ﷺ لەم باره یه وه نمونه زۆره .

لەو ه ئەبو بەکر گەیشته جوانترین پا، هەرچەندە زۆر قورس و گەرە بوو لەسەر ئەوان چونکە ئەو هە ی دەگە یاند کە جینشینی بۆ ئەوان نیه، ئەمەش لەبەر ئەو هیه کە پیغەمبەری خوا ﷺ بە دەق فەرموویەتی کە قورەیش لەم مەسەلە یه دا لە پیش خەلکانی تره وه ن⁴⁷.

(ابن العربی المالکی) باسی ئەو هە ی کردووه کە ئەبو بەکر^{رضی اللہ عنہ} ئەو هە ی پوون کردووه کە قورەیش شایانی خیلافه ته به وه ی کە پیغەمبەری خوا ﷺ ئاگاداری ئەو هە ی دەکات کە لە گە ل پشتیواناندا چاکبن و چاکه ی چاکە کاران وەربگرن و لە خراپه ی خراپه کارانیان ببوورن. هەرۆه ها بە بە لگە ی ئەو هە ی کە وتی: خوی گەرە لە قورئاندا ئیمە ی بە راستگۆیان - صادقین - وئیه ی بە پزگاربووان - مصلحین - ناو بردووه .

45- سەعدی کوری قوبادی خەزرجی^{رضی اللہ عنہ}.

46- مسند أحمد (۱:۵)، الخلافة و الخلفاء، البهنساوي (لا: ۵۰).

47- التأریخ الإسلامی (۹:۲۹).

له نایه تی: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾ (الحشر: ٨ - ٩)،
 خوی گه ورهیش ئەمە ی فه رموو ه که ده بی ت هه مووان له گه ل (صادقین) دا بن وه ک
 ده فه رموو ی ت: ﴿يَتَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ (التوبه: ١١٩)،
 ئە مه و چه ندان به لگه ی به هیز و به پیزی تر که توانی وا بکات له پشتیوانان مل بدن
 بوی 48 .

له وتار که شیدا صدیق صلی اللہ علیہ وسلم ئە وه ی روون کرده وه که هه رچی ئە وه هۆزه ی خوی ده پالیو ی ت
 بو پۆستی جینشینی ده بی ت سه رجه م عه ره ب رازی بن به سه رکر دایه تیان و دانیان پیا
 بنین، تا خه لکانی تر نه یه نه سه ر حوکم و ئاشوب هه ل بگیر سی ت، روونیشی کرده وه بو یان
 که عه ره ب ته نها دان به موسو لمانانی قوره ی شیدا ده نین چونکه له تیره ی پیغه مبه رن صلی اللہ علیہ وسلم و
 هه موو عه ره بیش به کوی ده نگ له سه ر ئە وه ن که گه وره یی و سه رکر دایه تی و ری ز شایانی
 ئە وانه ...

به م وشه پرشن گدارانه وه ئە بو به کر صلی اللہ علیہ وسلم توانی قه ناعه ت به پشتیوانان بکات که ببن به
 وه زیر و سه ربازی دلسۆز و ئە مه کدار هه رو ه ک چۆن له سه رده می پیغه مبه ری خوا وا بوون و
 به و جو ره توانی ریزه کانی موسو لمانان بکات به یه ک.

٢ - خو لادانی عمر و ئە بو به کر له کورسی جینشینی و مه به ستی هه مووان له پاراستنی
 یه کرپی زی موسو لمان: ئە وه بوو ئە بو به کر پاش ئە وه ی قسه کانی ته واو کرد عمر و ئە بو
 عوبه ی ده ی جه راحی ده ست نیشان کرد، به لام عومه ر صلی اللہ علیہ وسلم ئە مه ی یی ناخۆش بوو، بو یه
 دواتر وتی: ((قسه کانی تری ئە بو به کر م پی ناخۆش نه بوو، به لام سو ی ند به خوا بیان دایه له
 ملم و سه ریان له لاشه م جیا کر دمایه ته وه پی م خو شتر بوو له وه ی ببن به جینشین و
 سه رکر ده ی گه لی ک ئە بو به کری تی دا بی ت))^{٤٩}.

به م قه ناعه ته ی عومه ره وه ئە بو به کر شایانتره بی ته جینشینی پیغه مبه ری خوا صلی اللہ علیہ وسلم بو یه
 پی و ت: ده ستت بی نه ئە ی ئە بو به کر، ئە ویش ده ستی هی نا، ده لی ت: من به یعه تم پی دا و
 پاشان کو چه ریان پاش ئە وانیش پشتیوانان.

له رپوایه تی کدا هاتوه، که عومه ر وتی: ((ئە ی کۆمه لی پشتیوانان ئایا نازانن که

48- العواصم من القواصم (لا: ١٠).

49- البخاری کتاب المحاربین ٦٨٣٠.

پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم فرمانی دا به ئبو به کر که له باتی خوئی پیش نویژی موسولمانان بکات، دهی ئایا کامتان قبولی ئوه دهکن که پیشی ئبو به کر بکهون؟ پشتیوانان وتیان: په نا به خوا له وهی پیشی ئبو به کر بکهوین))^{۵۰}.

ئهمه ش تیبینیه کی گرنگ بوو که عومر دهرکی پیکرد، که پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم له کاتی نه خوئی سهرمه رگدا سوور بوو له سهر ئوهی ئبو به کر صلی اللہ علیہ وسلم پیش نویژی بکات، ئهمه ش وهک ئاماژه یه که وایه بو ئوهی ئهو له همموان شایانتره به پیشه وایه تی، قسه کانی عومر رضی اللہ عنہ ئهو په ری بی فیزی و نه فس شکاندن و رهوشت به رزی دهنوییت.

پله و پایه نه ویستی ئبو به کر صلی اللہ علیہ وسلم ئهو کاته دهرکهوت که وتاری دا و تیایدا داوی لیبودنی کرد له قبولکردنی خیلافهت، وتی: سویند به خوا هیچ پوژیک هیچ شه ویک سوور نه بووم له سهر دهستکه وتنی پیشه وایی و هرگیز حه زم لی نه کردوو و هیچ کاتیش داوام له خوی گه وره نه کردوو که دهستی بخت نه به نهینی و نه به ئاشکرا، به لام له ئاشووب و دووبه رکی ترسام، من حه وانه وه و خوئی له سهر کردایه تیدا نابینم، به لام کاریکی زور گه وره گرته ئه ستو و له توانا و وزه ی مندا نیه ئه گهر هاوکاری خوی گه وره م له گه لدا نه بییت، ئاواته خواز بووم که سیک له و جییه دا بوايه به تواناترین که س بوايه به سهریدا⁵¹.

له جییه کی تردا ده لییت: «ئاواته خواز بووم له پوژی سه قیفه ی به نی ساعیده دا ئهم کاره م بگردایه ته ملی یه کیک له و دوو پیاوه (عمر و ابو عبیده) و منیش ببومايه به وه زیر و هاوکاریان»^{۵۲}.

له زور جیگه ی تری وتاره کانی ئبو به کر داوی لیبودنی کردوو له سهر وه رگرتنی خیلافهت، داوی کردوو له کوئی بینه وه و ده لییت: ئه ی خه لکینه ئهم کاره ی من وه رمگرتوو، تابه ته به ئیوه وه و کیتان پی خوشه بیخه نه شوینی من و من وه یه کیکی وهک ئیوه ده بم.

خه لکه که وه لامیان دایه وه، هموو به تو پازی بووین، تو دووه می دووه م که سه که ی ئه شکه وتیت له گه ل پیغمبهری صلی اللہ علیہ وسلم، داوی کرد له موسولمانان که کی پی پازی نیه و سویندی دان که بیلین تا واز له کورسی ده سه لات بهینیت و وتی: ئه ی خه لکینه کی په شیمان له و به یعه ته ی به منی داوه با هه لسیته سهر پی، عه لی کوری ئه بوتالیب رضی اللہ عنہ هه ستایه سهر پی و شمشیره که ی دهرهینا و ئه وه نده لیی نزیک بوویه وه که پی خسته

50- مسند أحمد (۱:۱۲) و صحیح اسنادہ أحمد شاکر (۱:۲۱۲) ژماره ۱۳۳.

51- المستدرک (۳:۶۶)، قال الحاكم صحيح واقره الذهبي.

52- الأنصار في العصر الراشدي، حامد محمد الخليفة (لا: ۱۰۸)، تأريخ الخلفاء للسيوطي (لا: ۹۱).

53- الخلافة الراشدة للعمرى (لا: ۱۳)

سەر ته ختهى مینبهره که و قاچه کهى ترى له سەر زهوى بوو و وتى: ((والله لا نقيلك ولا نستقيلك، قدمك رسول الله فمن ذا يؤخرک؟))، واته: سویند به خوا نه لات ده بهین و نه داواشت لی ده کهین لاجیت، تو پیغه مبهری خوا پیشى خستوویت کى ده توانیت دوات بخات؟⁵⁴

خو ئەبو به کر ته نها نه بوو له پله و پایه نه ویستن به لکو هه موو که سه کانی ئەو سهرده مه قورئانیه وابوون... له و ده قانهى پیشتتر باسماں کرد بۆمان دهرده که ویت و ده توانین بلیین: ئەو وتووێژانهى له سه قیفهى بهنى ساعیده پرویدا له م پرپه وه دهرناچیت، به لکو دلسوژی سووربوونی پشتیوانان دهرده خات له پاراستنی دوا پوژی بانگه وازی ئیسلامی و ئاماده بیان بو قوریانی دانی بهرده وام له و پیناوه دا، هه ر که له وه دلنیا بوون خیرا په لاماری به یعه تدانیان دا به ئەبو به کر که ئەو له بهر ئەو هویانهى سهره وه قبوولی کردبوو، گه رنا تیروانیی هاوه لآن بو پله و پایه زۆر جیاوازه له بوچوون و پای ئەوانهى دواى ئەوان هاتن و به بی هیچ بنه مایه کی زانستیانه ده میان کوتایه ئەو باسه، به بی ئەوهى بابه تیانه پرواننه مه سه له کانی ئەو سهرده مه و به بی ئەوهى گوئی بدنه گیانی تیروانین و ئاواتی هاوه لانی پیغه مبه ر^{صلی اللہ علیہ وسلم} و به لکو زۆر به پیچه وانه ی ئەوانه وه ده میان کوتا، ئەگه ر کۆبوونه وه ی سه قیفه ی بهنى ساعیده ریزه کانی موسولمانانی ترانندبوو وه ک هه ندی له وه قه له م به ده ستانه بو ی ده چن⁵⁵. ئەى بوچی که پشتیوانان که شار شارى خو یان بوو، سوپا سوپای خو یان بوو، که ره سه ته که ره سه ته ی خو یان بوو، که چی قبوولی ئەنجامه که یان کردو ملیاندا به جینشینی ئەبو به کر و بوونه سه ربازی سوپاکانی و به ره و خو ره لات و خو رئاوا ده ستیان دایه جیهاد و گیان فیدایی؟ چۆن وا ده بوون ئەگه ر زۆر سوور و گه رم و گور نه بوونایه له سه رى؟⁵⁶.

راستیه کهى له وه دا دهرده که ویت که پشتیوانان زۆر سوور بوون له سه ر جی به جی کردنی سیاسه ته کانی خه لیفه و هه ولدان بو جهنگ دژی هه لگه راوه کان، یه ک که س له به یعه تی ئەبو به کر دوا نه که وت له پشتیوانان و موسولمانانی تر، برایه تی نیوان کۆچه ریان و پشتیوانان زۆر له وه گه وره تره که کینه بازان له نووسینه کانیاندا ویستوو یانه تووی دووبه ره کی له نیوانیاندا بچینن⁵⁷.

۳- سه عدی کورپی عوباده ^{صلی اللہ علیہ وسلم} و هه لو یستی له خیلافه تی ئەبو به کر: سه عدی کورپی عوباده ^{صلی اللہ علیہ وسلم} له دواى ئەو گف و گو و وتو و یژانه ی له سه قیفه ی بهنى ساعیده پرویدا

54- الأنصار في العصر الراشدي (لا: 108).

55- الإسلام و اصول الحكم، محمد عمارة (لا: 74، 71).

56- الأنصار في العصر الراشدي (لا: 109).

57- الأنصار في العصر الراشدي.

به‌یعه‌تی دا به ئه‌بویه‌کری صدیق رضی‌الله‌عنه و له پله‌وپایه‌ی به‌رزی خو‌ی دابه‌زی که داوای خیلافه‌ت بوو، دانی نا به خیلافه‌تی صدیقا، کو‌ری مامه‌که‌ی که ناوی به‌شیری کو‌ری سه‌عدی ئه‌نصاری بوو یه‌که‌مین که‌س که به‌یعه‌تی دا به ئه‌بو به‌کر و هیچ کی‌شه و نی‌زاعی‌ک پر‌وی نه‌داوه که له ری‌گه‌یه‌کی راست و در‌وسته‌وه پی‌مان گه‌یشتی‌ت، نه بچو‌ک، نه گه‌وره و ترسناک نه هیچ در‌زیک و دو‌وبه‌ره‌کیه‌ک نه‌که‌وته نی‌وان ئه‌وانه‌ی ده‌یانویست خیلافه‌ت له ئه‌وان بی‌ت وه‌ک چۆن هه‌ندی له می‌ژوو نو‌وسه‌کان به هه‌له‌ بۆی چوون.

به‌لام برایه‌تی موسو‌ل‌مانه‌تی وه‌ک خو‌ی ماوه‌ته‌وه و به‌لکو وه‌ک له نو‌وسراوه بر‌وپای‌کراوه‌کاندا هاتووه به‌هیز‌تریش بووه، هیچ شتی‌کی باوه‌ری‌کراو له به‌ر ده‌ستدا نیه که پیلان و ری‌ککه‌وتنی‌کی پیش وه‌خت له نی‌وان ئه‌بو به‌کر و عومه‌ر و ئه‌بو عوبه‌یده‌دا پر‌وی دابی‌ت بۆ ده‌ست‌گرتن به‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لاتدا پاش وه‌فاتی پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌عنه ^{۵۸} چونکه ئه‌وان زۆر له‌وه له خواتر‌ستر و چاک‌تر بوون که ئه‌و جۆره کارانه بکه‌ن.

هه‌ندی نو‌وسه‌ری می‌ژوو‌نووس و ئه‌وانه‌ی به ئاره‌زووی خو‌یان شت ئه‌نووسن و دو‌ور له باب‌ه‌تیانه ده‌ست ئه‌ده‌نه پی‌نووس، وایان له سه‌عدی کو‌ری عوباده صلی‌الله‌عنه کردووه که گوايه به‌ربه‌ره‌کانی کۆچه‌ریه‌کانی کردووه به شی‌وه‌یه‌کی زۆر در‌ژوار، پیلانی بۆ در‌وست ده‌کرد، بۆ گه‌یشتن به‌و مه‌به‌سته هه‌موو هۆکار‌یی‌کی دو‌وبه‌ره‌کی در‌وست‌کردنی به‌کار ده‌هینا.

که‌چی ئه‌م پیاوه ئه‌گه‌ر سه‌یری‌کی ژیان و به‌سه‌ره‌اتی بکه‌ین، چه‌ندین هه‌لو‌یستی وای بووه له خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ردا صلی‌الله‌عنه که ده‌بیاته ری‌زی هاوه‌له هه‌لبژارده چاکه‌کان، ئه‌وانه‌ی که دونیا په‌رستیان مه‌به‌ست نه‌بووه و به زانایی خو‌یان نه‌یاننازیوه، یه‌کی‌ک بوو له نه‌قیبه‌کانی شاری مه‌دینه، تا وای له بی‌باوه‌رانی مه‌که‌که کرد که بۆی دابنیشن و له بۆسه‌یه‌کدا گرتیان و ده‌ستیان به‌ست به‌ملیه‌وه و به‌دی‌ل‌کراوی بر‌دیانه‌وه بۆ مه‌که‌که، تا جو‌به‌یری کو‌ری مو‌تعیمی کو‌ری عه‌دی پر‌زگاری کرد له ده‌ستیان و نار‌دیوه چونکه ئه‌و له مه‌دینه‌دا ئه‌وانی پاراستبوو کاتی خو‌ی، یه‌کی‌ بوو له‌و که‌سانه‌ی که به‌ش‌داری جه‌نگی به‌دری کردووه ⁵⁹، پله و مه‌قامی ئه‌هلی به‌دری به‌ده‌ست هیناوه، له خانه‌واده‌یه‌کی ده‌رما‌ل‌دار و به‌خشنده بووه و پی‌غه‌مبه‌ری خوا شایانی ئه‌و راستیه‌ی بۆ ده‌دات و پی‌غه‌مبه‌ری خوا صلی‌الله‌عنه پاش خوا پشتی به ئه‌و و سه‌عدی کو‌ری مه‌عاز رضی‌الله‌عنه به‌ستبوو، وه‌ک له غه‌زای خه‌نده‌قدا راوی‌ژی پی‌ کردن به‌وه‌ی که ۳۱ یه‌که له‌سه‌ر سی‌ی به‌روبوومی شاری مه‌دینه بدن به‌عویه‌ینه‌ی کو‌ری حصنی کو‌ری فه‌زاری له باتی ئه‌وه‌ی بتپه‌رسته‌کان به‌ر‌بدات و بر‌واته‌وه، وه‌لامی هه‌ردوو سه‌عد ئه‌وه‌نده جوان بوو به‌لگه‌یه له‌سه‌ر قو‌ولی باوه‌ر و ئه‌وپه‌ری ئاماده‌یی قوربانیدان ⁶⁰.

58- استخلاف أبي بكر، جمال عبدالهادي (لا: ۵۳، ۵۲، ۵۱).

59- الإستيعاب في معرفة الأصحاب (۲: ۵۹۴).

60- الخلافة والخلفاء الراشدون، سالم البهنساوي (لا: ۴۸).

هه لۆیسته کانی سه عد له خزمهت پیغه مبهردا صلی اللہ علیہ وسلم زانراو و مه شهوون، ئەم هاوہ له ئازیزه خاوهنی سه روهری گه وره له پینا و خزمهت به ئیسلام و هاوپییه تی پاک و راسته قینهی پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم ناچیته عه قله وه و شتی وا نه بووه که بیه ویت ده مارگیری سه رده می نه فامی زیندوو بکاته وه له کۆنگره ی سه قیفه دا و له ریگه ی دووبه ره کی نانه وه دا بیه ویت خیلافهت بگریته ده ست.

هه روهک له کتیبه راست و دروست و باوه ریپیکراوه کاندانه هاتوووه ئەوهی که هه ندی له سه رچاوه گومان لی کراوه کان نه قلی کردوووه که گوایه له دوا ی به یعه تی به ئەبو به کر، نو یژی له پشته وه نه کردوووه و له گه ل ئەواندا حه جی نه کردوووه ⁶¹، وهک بلیی له کۆمه لی موسولمانان خو ی دا بریوووه ⁶².

که ئەمه ئەوپه ری نا ره وا و هه لبه ستراوه، چونکه له ریوایه ته راست و دروسته کاندانه هاتوووه که سه عد به یعه تی داوه به ئەبو بکر، له و کاته دا ئەبو به کر له سه قیفه دا وتاری ده دا به پشتیوانانی ووت: بیگومان هه مووتان ده زانن که پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فه رموویه تی: «ئه گه ر خه لکی به دۆلێکدا برۆن و پشتیوانانیش به دۆلێکی تر دا برۆن، ئەوه من به دۆله که ی پشتیواناندا ده پۆم» ⁶³، پاشان شتیکی وه بیر سه عد هینایه وه که به لگه یه کی ئاشکرای حاشا هه لنه گره و پیی وت: ئە ی سه عد، بیگومان ده زانیت کاتیکی پیغه مبهری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فه رمووی و تۆش دانیشتبوو ی «کاری پیشه وایی تایبه تمه ندی قوره یشه و چاک له گه ل چاکیاندا یه و خراپیش له گه ل خراپیان»، سه عدیش وتی: راسته که یه ت ئیمه وه زیر و ئیوه ش ئەمیرن ⁶⁴، خه لکه که ش به یعه تیان دا و سه عدیش به یعه تی خو ی پێدا.

به مه ده سه لمیت که سه عدی کوپی عوباده رضی اللہ عنہ به یعه تی خو ی داوه به ئەبو بکر و به وه ش واته هه موو پشتیوانان به کۆی ده نگ ده نگیان به ئەبو به کر دا، ئیتر ه یچ مانایه ک نامینیت بو ریوایه ته نا ره وا و درۆ و ده له سه کان و ئەوه ش پیچه وانه ی راستی و واقیعه و تۆمه تیکی گه وره و ترسناکه ده دریته پال گه وره و سه رداری پشتیوانه کان که گوایه ریزی موسولمانه کانی درز تی کردوووه، و بی وه فاییه به رامبه ر ئەوه هه موو جیهاد و هه ول و تی کۆشان و قوربانی دان و خو نه ویستی ه ی له به رده م کۆچه ریاندا، ئەمه ش تانه یه کی گه وره له موسولمانه تی هه که ده دن که گوایه - حاشا بو خوا - وتوو یه تی: به یعه تان پی نادهم تا هه رچی تیرم پییه تیتان نه گرم، سه ری رمه که م به خوین سوور نه که م، به شمشیره که م

61. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٤٩).

62. هه مان سه رچاوه.

63. البخاری کتاب التمنی (ژماره: ٧٧٤٤).

64. مسند الامام الاحمد (ژماره: ١٨)، صحیح لغیره.

لیتان نهدم، و ئەو له گەڵ ئەوان نوێژی نهد کرد و له گەڵ ئەوان فەوتای نهد گێرایه وه و ئەرکه کانی حەجی له گەڵ نهد کردن.

ئەم رپوایه تانە ی که تانە له یه کپیزی کۆچەریان و پشتیوانەکان دەدەن و ئەوانەشی باوەریان پی دەکن رپوایه تیکی نارەوا و بی بایه خن.

چونکه گێرەر وه - راوی - هەوا و ئارەزوو پەرستە و هەواڵ نووسەر یکی بی نرخەو متمانە ی پی نا کریت⁶⁵، به تایبەت له مەسەله پرجیاوازیه کاندای.

زەهەبی دەر بارە ی ئەم رپوایه ته دە لیت: ((سەنە دە کانی وه ک دەر دە که ویت له ئە وپه پری لاوازی دایه و کۆتاییه که شی پیچه وانە ی ژیا نی سە عدی کورپی عوبادە یه ﷺ و دژە به و به یعه ته ی که له گەردنیدا بووه به گویرایه لی و گویگرتن، ئە گەر وا بووایه ئە و هەموو چاکه یه یان لی نهد گێرایه وه)).

۴ - ئە و شتانە ی دەر بارە ی جیاوازی نیوان عومەر و حبابی کورپی منزیر و تراوه:

دەر بارە ی کیشمه کی شمی سە قیفه ی به نی ساعیده له نیوان عومەر و حبابی کورپی مونزیر سلمی ئە نصاری، پای به هیژ ئە وه یه که درۆیه و پاست نیه، عومەر هیچ کات حبابی تورپ نهد کردووه له سە رده می پیغه مبه ری خواوه ﷺ له عومەر وه ده گێرنه وه که وتویه تی: حبابی کورپی مونزیر وه لامی قسه کانی منی داوه ته وه و من ته نها وشه یه ک قسه م له گە ل نهد کردووه، چونکه زووتر له سە رده می ژیا نی پیغه مبه ری خواوا ﷺ شتیک که وتبووه نیوانمان و پیغه مبه ر به رگری لی کردم که هەر گیز ته نها وشه یه کی له گە لدا نه لیم که پی ناخۆش بی ت.

هەر وه ئە وه ی گوایه له م کیشمه کی شمه دا له حە باب ده گێرنه وه زۆر جیاوازه له کاره جوان و شیاوه کانی، که به ناوی (پرس و پادار)⁶⁶ نازناوی دەر کردبوو له سە رده می پیغه مبه ری خواوه ﷺ جیگه ی پرس و پای پیغه مبه ر بوو چ له جهنگی به در چ له خه یبه ر⁶⁷.

به لام وشه کانی حبابی کورپی مونزیر ﷺ ((ئە میریک له ئیمه و ئە میریک له ئیوه)) به وه پاساوی داو وا پوونی کرده وه که مە به سستی گە یشتن به ئە میری نه بووه، دە لیت: ((سویند به خوا ئیمه بۆ به ربه ره کانی ئیوه ئە مه مان نهد کردووه و نایکه ین، به لام له وه ترساوین که ئە م کاره بکه ویته ده سستی که سانیک که ئیمه و باوک براکانمان کووشتووه⁶⁸، کۆچه ریە کانی ش

65- میزان الاعتدال في نقد الرجال، للذهبي (٢:٢٩٩٢) و گێرەر وه که شی لوطی کورپی یه حیا ئە بو مخنف به (متروک) نابراوه و فەر مووده ی لی وه رنه گراوه و که س متمانە ی پی نیه جگه له شیعە کان و به گه وره میژوو نووسی خۆیان ده ژانن له سه ر قسه ی (ابن قومی) پروانه: (مرویات ابی مخنف فی تاریخ الگبری) للدکتور یحیی الیحیی (لا: ٤٥-٤٦).

66- الإستیعاب (١:٣١٦).

67- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ١٠٠).

68- هه مان سه رچاوه ی پی شوو.

قسه یان لی وەرگرت و بیانوو که یان قبول کرد له کاتی کدا که هەردوو لایان پیکه وه دەستیان هەبووه له کوشتنی بت پەرسته کاندای⁶⁹.

۵ - فەرموودهی پێشه وایان له قورەیش دەبن و هەلۆیستی پشتیوانان لێی:

فەرموودهی پێشه وایان له قورەیش دەبن، له هەردوو صەحیحی بوخاری و مسلمدا و له کتیبەکانی تری حەدیسدا هاتوو، بە وشە ی جیا جیا، له صەحیحی بوخاریدا له مواعویه رضی اللہ عنہ دەلێت: ((إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ فِي قَرِيشٍ لَا يَعَادِيهِمْ أَحَدٌ إِلَّا أَكْبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ مَا أَقَامُوا الدِّينَ))^{۷۰}.

واتا: ئەمەری پێشه وایی و ئەمیری له ناو قورەیشدا دەبێت و هیچ کەس دژایەتیان ناکات خوای گەرە بە پرودا بە ناو ئاگری دۆزەخدا بە دەما نەیانخشینیت تا ئەوەندە قورەیش نایینی خوا بەرپا بکەن.

له صەحیحی مسلمیشدا هاتوو «لا یزال الاسلام عزیزا بخلفاء کلهم من قریش»^{۷۱}، واتە: بەردەوام ئیسلام له گەشە و سەرکەوتندا دەبێ بە کۆمەڵە جینشینیک هەموویان له قورەیشن.

له عبداللە ی کورپی عومەرەوه دەلێت: پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم فەرموویەتی: «لا یزال هذا الامر في قریش ما بقى منهم إثنان»^{۷۲}، واتە: خیلافەت و جینشینی له ناو قورەیشدا دەبێت تا دوو کەسیان بمینن.

پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم دەفەرموویت: ((الناس تبع لقریش في هذا الشأن مسلمهم لمسلمهم و کافرهم لکافرهم))^{۷۳}، واتە: خەلکی شوین قورەیش دەکەون موسولمانان شوین موسولمانان و بێ باوەریشیان شوین بێ باوەریان دەکەون.

له بەکیری کورپی وەهەبی جەزەرەدی دەلێت: ئەنەسی کورپی مالکی ئەنصاری پێی وتم: قسە یەکت بۆ ئەکەم بۆ هەموو کەسی ناکەم، له مالیککی ئەنصاری دانیشتبووین، پێغه مبهری صلی اللہ علیہ وسلم هات و دەستی گرتبوو بەم بەراوبەری دەرگا کەوه⁷⁴ و فەرمووی: ((الائمة من قریش ان لهم علیکم حقا، ولکم علیهم حقا مثل ذلك، ما ان استرحموا فرحموا وان عاهدوا أوفوا وان حکموا عدلوا))^{۷۵}، واتە: پێشه وایان له قورەیش دەبن، مافیان بە سەرتانەوه هەیه، هەرۆک

69. هەمان شەرچاوهی پێشوو.

70. البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۳۹).

71. مسلم كتاب الامارة (ژماره ۱۸۲).

72. البخاري كتاب الاحكام (ژماره: ۷۱۴۰).

73. مسلم كتاب الامارة (ژماره: ۱۸۱۸).

74. الفتح الرباني للساعاتي باب الخلافة ج ۵ (۲۲: ۶۵) ابن أبي شيبة (۵: ۵۴۴).

75. المصنف لأبي شيبة (۵: ۵۴۴).

ئىۋەش مافتان بەسەريانەو ھەيە تا داۋاي بەزەيىتان لى دەكرىت بە بەزەيى بن و پەيماناندا بېبەنە سەر و فەرمانرەوايىان کرد دادپەرورە بن.

له (فتح البارى) دا ئىبن حەجەر فەرموودەي زۆرى ھىناو ھە زىر ناۋى (الامراء من قریش) و گەراندوونىەو ھە بۇ كىتەبە كانى (سونەت و مەسانىد و موسەنەفەت) ⁷⁶.

لەم بارەيەو ھە فەرموودە ئەو ھەندە زۆرە كە كىتەبەك نابیئیت خالى بىت لى، ھەريەكە و بە شىۋازىك رىۋايەتكرارە، بەلام ھەموويان لە يەكەو ھە نىكەن و بە ھەموويان ئەو ھەسەلمىنن كە كارى پىشەوايەتى و جىنشینی تايبەتە بە قورەيش واتە تەنھا خىلافەت و ئەگىنا ھەموو پۆستەكانى تر ھەمووى تىايدا يەكسانن ⁷⁷.

بەلام فەرموودەكان مەرجیان لەسەر قورەيش دانائە بەبى ئەو مەرجانە شوئىنكەوتنى كوئرانەيە شوئىنكەوتنىان، لەو مەرجانە: تا ئىسلام بەرپا كەن ھەك لە فەرموودەكەي موعاۋىيەدا، تا بە بەزەيى و خاۋەن پەيمان و دادپەرورە بن ھەك لە فەرموودەكەي ئەنەسدا ھاتوۋە، ئەوانەيان ئەم سى مەرجانەيان تىدا نەبىت ئەوا بەر نەفرەتى خوا و فرىشتەكان و ھەموو خەلكى دەكەون ⁷⁸.

ئەبەم شىۋەيە فەرموودەكان ئاگادارى ئەو ھەيان كەردوۋە كە ئەگەر قورەيش لە فەرمانرەوايىدا كار بە قورئانى پىرۆز نەكات و جى بە جى نەكات ئىتر جىگەي مەترسىن بۇ ھەموو ئومەتى ئىسلام، ئاگادارى كەردوونەتەو ھە كە گويپرايەلىان مەبن و پىشتیان مەگرن چونكە پىشتگىريان گەرەتەرىن مەترسىە بۇ ئىسلام و ئومەتى ئىسلام بۇيە پىغەمبەرى خواﷺ دەفەرموۋىت: ((ان هلاك امتي او فساد امتي رؤوس اغيامة سفهاء من قریش)) ⁷⁹، واتە: لەناۋچوونى ئومەتەكەم يان خراب بوونيان لەو ھەدا دەبىت ھەندى مندال و مەزى نەفامى قورەيش كاروبار بگرنە دەست. پرسىاريان لى كەرد ئەي ئەو كاتە چى بگەين؟ فەرمووى: «لو ان الناس اعتزلوهم»، واتە: باش وايە خەلكەكە دوورە پەريز بن لىيان.

لەم دەقانەو ھەسەلەي (پىشەوايان لە قورەيش دەبن) پوون دەبىتەو ھە لەسەر ئەم بىچىنە و بناغەيە پىشتىوانان رازى بوون و بە گويپرايەلى قورەيش و ئەمەشيان لە سەرجم بەيەتەكانياندا بۇ پىغەمبەرﷺ دووپات دەكەردەو ھە كە بىستەن و گويپرايەلى و خۇگىرى لە كاتى خۇنەويستىدا و كىشمە كىشمە لەگەل خاۋەنى ھەقدا نەكەن مەگەر كوفەر و بى باۋەرى بە ئاشكرا بىنين لە لايەن خواۋە و راستىەكەيان لى ئاشكرا بىت ⁸⁰.

76- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۱).

77- ھەمان سەرچاۋەي پىشوو.

78- مصنف ابن ابي شيبة (۵: ۵۴۴).

79- البخاري كتاب الفتن (ژمارە: ۷۰۵۸).

80- البخاري كتاب الفتن (ژمارە: ۷۰۵۶).

پشتیوانان به ته‌واوی له مه‌سه له (پیشه‌واوی له قوره‌یش) ه تیگه‌یشتببون، شتیکی نه‌زانراو نه‌بوو له لایان، فه‌رمووده‌کانی (الائمة من قریش) زوری له پشتیوانان گپراونه‌ته‌وه، نه‌وانه‌شیان که نه‌یانببستبوو، بیده‌نگ بوون کاتیک نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله راستیه‌که‌ی بو‌پوون کردنه‌وه، له‌به‌ر نه‌وه هیچ کام له پشتیوانان نه‌گه‌پایه‌وه تا بزانیئت شتی وا‌ه‌یه یان نه‌ه، کاری (جینشینی) به‌پاویژ و پرس و پا و گه‌پانه‌وه بو‌لای ده‌قه‌کانی قورئان و فه‌رمووده و به‌لگه‌ی ژیری سه‌لمینرا که نه‌وه مافی قوره‌یشه، له هیچ یه‌کیک له پشتیوانان نه‌ببستراوه که دوا‌ی به‌یعه‌تی سه‌قیفه دوا‌ی خیلافه‌تی بو‌خوی کردبیت نه‌وه‌ش نه‌وه دو‌وپات ده‌کاته‌وه که پشتیوانان با‌وه‌پیان به نه‌نجامه‌کانی گفت و گویه‌که‌ی سه‌قیفه کردبوو ⁸¹.

له‌به‌ر نه‌مه‌یه که بو‌خوی ده‌لیت: و لیلی وه‌رنا‌گیریت هر که‌سیک وتی: فه‌رمووده‌ی (پیشه‌وا‌یان له قوره‌یشن) شیعاریک بوو قوره‌یشیه‌کان ه‌لیان گرت تا خیلافه‌تی پی‌بچرن له پشتیوانان بو‌خویان، یان نه‌وه پا‌وبو‌چوونی نه‌بو به‌کر بووه و فه‌رمووده نه‌بووه له پیغه‌مبه‌روه صلی الله علیه و آله به‌لکه بیریکی سیاسی قوره‌یشیه‌کان بووه، له و سه‌رده‌مه‌دا بلا‌و بووه که ره‌نگدانه‌وه‌ی کومه‌لگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌وه سه‌رده‌مه بووه.

بویه نه‌م فه‌رموودانه‌ی پیشوو بدرینه پال نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله یان بلین شی‌اوی قوره‌یشیه‌کان بووه، شی‌وه‌یه‌که له شی‌وه‌کانی شی‌واندنی می‌ژوویی سه‌رده‌می خلیفه راشیدی‌ه‌کان و سه‌رکان - له وته‌کانی خوی گوره‌دا ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ (النساء: ۶۹)، یغه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله ه‌والی داوه به نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله که نه‌وه یه‌کیکه له (الصديقين) نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه له سه‌رته‌وه‌ی که نه‌وه یه‌کیکه له‌وانه‌و به‌لکو یه‌کیکی زور گرنکه له‌وانه.

نه‌گه‌ر نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله یه‌کیک بیت له‌وانه‌ی که له سه‌ر ریگای راستن نیتر گومان له‌وه‌دا نامینیت له لای هیچ ژیرمه‌ندی که شایانترین که‌سی نومه‌ته به جیگه‌ی محمد المصطفی صلی الله علیه و آله ^{۸۲}.

محمدی کوری عومه‌ری پازی ده‌لیت: نایه‌تی: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ^۱ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ^۷ (الفاتحه: ۶ - ۷)، به‌لگه‌یه له سه‌ر پیشه‌وا‌یه‌تی نه‌بو به‌کر صلی الله علیه و آله، چونکه وه‌ک نه‌وه وایه بلیت خویه رینمونی ه‌موومان بکه بو سه‌ر ریگه‌ی نه‌وانه‌ی نیعه‌تی خوتت باراندوو به سه‌ریاندا، نه‌وانه‌ش له نایه‌تیکی تردا پرونی کردوته‌وه

81- الأنصار في العصر الراشدي (لا: ۱۱۶).

82- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة، ناصر حسن الشبخ (۲۰۵۳۲).

که کین ﴿يُطِيعُ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾ (النساء: ۶۹)، گومانیشی تیدا نیه که سهررداری راستگویان نه بو به کره ﷺ، مانای نایه ته که نه وه ده گه یه نیت که خوی گه وره رینموونیمان بکه بو سهر نه و ریگایه ی (صدیقین) که نه بو به کریش یه کیک بووه له وانه، چونکه نه گهر په نا به خوا نه بو به کر گومرا بووایه دروست نه بوو شوین پیی هه لگیریت، که واته نایه ته که ئیمامه ت و پیشه وایه تی نه بو به کر ده گه یه نیت ...⁸³

محمد امین شنقیطی ده لیت: له م نایه ته پیروزه وه راستی و دروستی ئیمامه تی نه بو به کرمان بو ده رده که ویت ﷺ چونکه یه کیکه له وانه ده بیت له نویردا هه موو پوژیک داوا له خوی گه وره بکه ین بمانخاته سهر ریگه ی نه بو به کری صدیق ﷺ و پوونی ده کاته وه ریگای نه وان ریگای راسته، وه ک ده فهرموویت: ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿۶﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿۷﴾﴾، له ناو نه وانه دا که به خششی خویان به سهردا پڑاوه - صدیقین - به دی ده که ین که پیویسته داوا له خوا بکه ین بمانخاته سهر ریگای نه وان که نه مه ش گومان له وه دا ناهیلیت نه بو به کر له سهر (صراط المستقیم) بووه و شایانی جینشینیی بووه⁸⁴.

۲ - وته ی خوی گه وره: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ ۖ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ۗ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ۗ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (المائدة: ۵۴).

له و ره وشتانه ی له م نایه ته دا باسکراوه که سانیکن خویان خوش ده ویت و خویاش نه وانی خوش ده ویت و له گه ل موسولماناندا نه رمن و له گه ل کافراندا توندو تیر، نه بو به کری صدیق یه که مین که سه که ره وشته کانی نه م نایه ته ده یگریته وه و سوپاکه شی له هاوه لانی به ریز که دژی هه لگه پراوه کان جه نگان و خوا به جوانترین و ته و اوترین ره وشت وه سفی کردون.

به لگه ی نایه ته که ش له سهر جینشینیی صدیق له وه دایه که له زانستی خودادا هه بووه که دوا ی وه فاتی پیغه مبه ره که ی ﷺ کومه لیک له ئیسلام هه لده گه رینه وه و خویاش په یمانی داوه که باوه ردارانیکی وا دینه کایه وه که خویان خوش بویت و خواش نه وانی خوش

83- تفسیر الرازی (۱: ۲۶۰).

84- أضواء البیان (۱: ۳۶).

دهوئیت، له گهل بړواداراندا نه رمن و له گهل بی باوه پاندا توند و تیژ و له پیناوی خوادا ده جه ننگن و گوئی به لومه ی لومه کاران ناده ن.

هر که نه وهی له عیلمی خوادا بوو، پاش مردنی پیغه به ره که ی هاته دی و نه بو به کر صلی الله علیه و آله دهستی کرد به جه ننگ دژی نه و هه لگه پراوانه و له گهل پاله وانانی هاوه لاندای دای به سه ریاندا و گوئی بو لومه ی لومه کاران نه دا، تا خوی گه وره هه قی سه رخست و نارپه وای تیک شکاند و په یمانه که ی برده سه ر دوی وه فاتی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله بو هه موو جیهان و بوو به به لگه یه کیش له سه ر شایانیه تی جینشیننی نه بو به کری صدیق صلی الله علیه و آله ۸۵.

۳ - خوی گه وره ده فه رمووئیت: ﴿إِلَّا نَضْرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (التوبة: ۴۰).

(أبو عبدالله القرطبي) ده لئیت: هه ندی له زانایان ده رباره ی نایه تی: ﴿ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾ ده لئین: به لگه یه له سه ر نه وهی جینشیننی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله دوی خوی نه بو به کری صدیق صلی الله علیه و آله، چونکه جیگر و (ثَانِي) هه میشه جیگری یه که مه و بیستوومه له ماموستایان (ابو عباس احمد بن عمر) ده لئیت: له بهر نه وهی شایانی خویه تی پیی بوتریت (ثَانِي اثْنَيْنِ) چونکه له دوی وه فاتی پیغه مبه ر صلی الله علیه و آله نه بو به کر هه مان کاری یه که می پیغه مبه ری تووش بوویه وه، که نه ویش پاشگه زبوونه وهی هه موو عه رب بوو، چونکه ئیسلام ته نها له مه دینه و یه ک لادی بچووکدا مایه وه به ناوی (جاسا) له به حره یین. نه بو به کر سه ر له نوی بانگی کردنه وه بو لای ئیسلام و جه نگا له گه لیاندا تا گه پانه وه ناو بازنه ی ئیسلامه تی، هه روه ک چون پیغه مبه ری خوادا صلی الله علیه و آله کردی تا له و لایه نه وه هه قی خویه تی پیی بوتریت ((دووه می دووه م که سه که))، ((ثاني اثنين)) ۸۶.

۴- خوی گه وره ده فه رمووئیت: ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾ (التوبة: ۱۰۰).

85- الاعتقاد للبيهقي (لا: ۱۷۳-۱۷۴).

86- تفسير القرطبي (۱۴۷: ۸-۱۴۸).

به لگه‌ی ئەم ئایه‌ته له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ئەبو به‌کر رضی الله عنه شایانی پیشه‌وایه‌تی بووه دوا‌ی وه‌فاتی پیغه‌به‌ر، ئه‌وه‌یه که کۆچکردن کارێکی قورس و گرانه له‌سه‌ر ده‌روونی و پیچه‌وانه‌ی سروشته و هه‌ر که‌سیک پێی هه‌ستیت ئه‌وه ده‌بیته پیشه‌نگ بو خه‌لکانی تریش له‌و گویرایه‌لیه‌دا، که ئه‌مه‌ش هۆکارێکی چاک بوو بو به‌هێزکردنی دلی پیغه‌مبه‌ر و دوورخستنه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کان له‌ سه‌ری، هه‌روه‌ک چۆن ده‌ست پیشه‌خه‌ری له‌ پشتیوانی کردندا و گومانی تیا نیه ئه‌وانه‌ی سه‌ره‌تا پشتیوانی و یارمه‌تی خۆیان پیشکه‌ش کرد سه‌رکه‌وتن و بردیا نه‌وه به‌ پله‌یه‌کی به‌رز.

ئه‌گه‌ر دان به‌وه‌دا نرا ئه‌وه ئەبو به‌کر رضی الله عنه له‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ردا بووه هه‌موو کاتی که له‌به‌ر ئه‌وه له‌ هه‌موو هاوه‌لان زیاتر له‌ کۆچه‌ریانه و له‌ هه‌موویشیان باشتره، ئه‌گه‌ر وایش بیته ده‌بیته مافیکی سروشتی بیته که دوا‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا صلی الله علیه و آله بیته ئیمام و دواتر ئه‌م ئایه‌ته به‌لگه‌یه‌کی رپونه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که ئەبو به‌کر و عومه‌ر ش گه‌وره‌ییان زیاتره و پیشه‌وایه‌تیه‌که‌یان راست و دروست و له‌ شوینی خۆیدا بووه ⁸⁷.

۵- خوا‌ی گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لِيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ (النور: ۵۵).

ئه‌م ئایه‌ته پرا و پر به‌سه‌ر خیلافه‌تی ئەبو به‌کر رضی الله عنه صدیقدا رضی الله عنه جی به‌جی ده‌بیته چونکه ئه‌و وه‌سفانه‌ی خوا‌ی گه‌وره له‌ ئایه‌ته‌که‌دا باسی ده‌کات له‌ جینشین کردن و ده‌سه‌لات پیدان له‌ ئیش و کاری جینشینی ئەبو به‌کر و عومه‌ر و عوسمان و عه‌لی (خوایان لی رازی بیته) به‌دی ده‌کریت و ده‌بیته به‌لگه‌یش له‌سه‌ر راستی و دروستی مافی جینشینه‌که‌یان ⁸⁸. (حافظ ابن کثیر) ده‌لیت: هه‌ندی له‌ (سه‌له‌ف) وتوویانه: جینشینی ئەبو به‌کر و عومه‌ر راسته و مافیکی سروشتی خۆیانه و پاشان به‌لگه‌ی ئەم ئایه‌ته‌شیان هیناوه‌ته‌وه ⁸⁹.

۶- خوا‌ی گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿قُلْ لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَيَّ قَوْمِ أُولِي الْأَسْبَابِ شَدِيدِ نِقْمَتِهِمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ۱۶).

87- تفسیر الرازی (۱۶۸: ۱۶-۱۶۹).

88- تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر (۵: ۱۲۱).

89- هه‌مان سه‌رچاوه.

(ابو الحسن الاشعری) په حمه تی خوی لیبت ده لیت: ئەم ئایه تانه پی شه وایه تی ئەبو به کر ده سه لمینیت که له سوپه تی به راته تدا هاتوه، که به دانیشته وه کان ئەوانه ی جیهادیان نه کرد ده فه رموویت: ﴿فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِّنْهُمْ فَاسْتَعَذُّوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ﴾ (التوبه: ۸۳).

له سوپه تی کی تر دا ده فه رموویت: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلِمَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا﴾ (الفتح: ۱۵). واته: ﴿لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا﴾.

پاشان خوی گه وره فه رمووی: ﴿كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (الفتح: ۱۵)، له شوینیک ی تر دا ده فه رموویت: ﴿قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي الْأَسْبَابِ نَقِيلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ (الفتح: ۱۶)، واته ئەگه ر گوی نه دن به هاواری ئەوه ی بانگتان ده کات بو جه نگتان ﴿كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (الفتح: ۱۶)، ئەوه ی بانگتان ده کات بو جه نگ و جه نگ که سیکی تره جگه له پیغه مبهری خوا چونکه ئەو خوا پی فه رمووه که بلیت هه رگیز له گه لم نه یه ن بو جه نگ و دوژمنانم بو مه کوژن نامه ویت، که واته ئەو که سه ی بانگیان ده کات بو جه نگ جینشینی دوی پیغه مبهره ﷺ، (اولی بأس شدید) فارس و رومه کانه وه ک حسن البصری ده لیت: عه تایش ده لیت: فارسه کانه، هه ندی تر ده لیت به نو حه نیفه یه له یه مامه که موسه یله مه له وانه ⁹¹.

۷ - خوی گه وره ده فه رموویت: ﴿الْفُقَرَاءُ الْمُهَجِّرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (الحشر: ۸). به لگه ی ئەو ئایه ته له سه ر خیلافه تی ئەبو به کر ﷺ ئەوه یه خوی گه وره ناوی لی ناون (الصادقون) ئەو که سه ی خوا وه ند ناوی لی بنیت (الصدیق) هه رگیز دروی لی ناوه شیته وه و درو ناکات به په وشتی خوی له هیه چ حاله تی کدا.

ئەو که سانه ی که خوی گه وره به په وشتی (صدیق) ناویان ده بات به کوی ده نگ ئەبو به کریان ناو نا (جینشینی پیغه مبهری خوا ﷺ) و ئا له م پوانگه یه وه ئایه ته که به لگه یه له سه ر

90- الابانة عن اصول الديانة (لا: ۶۷)، مقالات الإسلاميين (۲: ۱۴۴).

91- الابانة عن اصول الديانة (لا: ۶۷).

شایانی یه تی خیلافته بۆ ئەبو بەکری صدیق رضی اللہ عنہ ۹۲ .

۸ - ئەو فەرموودانە ی ئاماژە بۆ خیلافته تی ئەبو بەکر دەکەن: ئەو فەرموودانە ی که باس لە خیلافته تی ئەبو بەکر دەکەن زۆرن و مەشهورن و مۆتەواتەرن و بە ئاشکرایش ئەو مانایە دەگە یەنن ئیتر یان پراسته وخۆ یان بە ئاماژە ی ئەو دەگە یەنن، لەبەر مەشهور بوونی و دەما و دەم پێ کردنی - تواتر - وای لێهاتوو لە ئیسلامدا ئەبیت هەمووان بیزانین و ئەهلی بیدعە چیان ناتوانن ملە جەرپێ تیدا بکەن^{۹۳} ، لەو فەرموودانە:

أ- له (جوبهیری کوری موتعم) هوه رضی اللہ عنہ ده لیت: ئافره تیک هاته خزمهت پیغه مبهەر پیغه مبهه ریش پێی فەرموو: سهرم لی بدەر هوه، ئافره ته که وتی: ئەگەر هاتمه وه و تۆم نه بینیه وه چی بکه م؟ فەرمووی: ((ان لم تجدینی فائتی أبا بکر))، ئەگەر منت نه دۆزیه وه وهره بۆ لای ئەبو بەکر!

(ابن حجر) ده لیت: لهو فەرمووده یه دا ده لئی به لین و په یمانه کانی پیغه مبهه ری خوا صلی اللہ علیہ وسلم له سه ر خه لیفه که ی دوا ی خۆیه تی، که ئەمه ش به ر په رچدانه وه ی شیعه ی تیدایه که ده لین گوایه پیغه مبهه ر وه صیه تی کردوو بۆ عه لی و عه بباس (خوایان لی رازی بیت)^{۹۴} .

ب - له حوزه یفه وه رضی اللہ عنہ ده گیرنه وه ده لیت: له لای پیغه مبهه ر دانیشتبووین فەرمووی: ((اني لا ادري ما قدر بقائي فيكم فاقتدوا بالذين من بعدي - و اشار الى ابوبكر و عمر- وتمسكوا بعهد عمار وما حدثكم ابن مسعود فصدقوه))^{۹۵} ، واته: من نازانم چه ندیکی تر له ناوتاندا ده مینمه وه شوینی پێی ئەو دوو که سه هه لبگرن دوا ی خۆم ئاماژە ی بۆ ئەبو بەکر و عومه ر کردو په یمانی عه مار به رنه سه ر و ابن مسعودیش هه رچی بۆ گیرانه وه باوه ری پێ بکه ن.

له فەرمووده که دا مه به ست له (ئەو دوانه) ئەبو بەکر و عومه ر (خوایان لی رازی بیت) که دوا ی خۆم جینشینم ده بن و هانی خه لکی دا تا شوینیان بکه ون له به ر په وشتی به رزیان و پاکی نه یینیان و له فەرمووده که شدا به ناراسته وخۆ ئاماژە ی تیدایه بۆ جینشینی^{۹۶} .

ج - ئەبو هورهیره ده گیریته وه که پیغه مبهه ری خوا صلی اللہ علیہ وسلم فەرموویه تی: ((بينما انا نائم أريت اني أنزع على حوضي أسقي الناس، فجائني ابو بكر فأخذ الدلو من يدي ليروحنني، فنزع الدلوين وفي نزعہ ضعف والله يغفر له، فجاء ابن الخطاب فأخذ منه فلم أر نزع رجل قط

92- عقيدة اهل السنة والجماعة (٢٠٥٢٨) ناصر حسن الشيخ.

93- مسلم (١٨٥٦-٤:١٨٥٧).

94- فتح الباري (٧:٢٤).

95- سلسلة الاحاديث الصحيحة للالباني (٢٣٣-٣:٢٣٦).

96- تحفة الاحوذی بشرح الترمذی (١٠:١٤٧).

أقوى منه، حتى تولى الناس والحوض ملآن يتفجر))⁹⁷ واته: له خه ومدا بينيم وا له سهر
 حه وزه كه مم و ئاوى لى هه لده گوزم ده بيه خشم به خه لكى، ئه بو به كر دؤلچه كه لى لى گرتم تا
 ئه و هه لى گوزيت و من بحه وييمه وه، دوو دؤلچه لى ده رهينا به لام كه مى و لاوازى پيوه دياربوو
 - خوا لى خوش بيت - پاشان عومهرى كورى خه تاب صلى الله عليه وسلم هات و دؤلچه كه لى له و ده رگرت و
 نه مديوه له ئاو هه لگوزيندا وينه لى ئه و له به هييزيدا، تا خه لكه كه رؤشتن و حه وزه كه هه ر پر
 بوو خه ريك بوو ئه ته قى.

ئيمامى شافعى: ئه لىت: خه وى پيغه مبه ران نيگا و وه حى يه، مه به ست له (كه مى لاوازى
 پيوه دياربوو) واته كه م فه رمانه وايى ده كات و زوو ده مرىت و خه ريك بوونى به جه نك و
 كوشتارى هه لگه راوه كانه وه له جه نكه پرزگار يخوازيه كان دواى خست كه له سه رده مى دوور و
 دريژى عومهردا به ئه نجام گه يه نران.⁹⁸

د- عائيشه ل ده لىت: پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم له كاتى نه خوشيه كه يدا پيى وتم: ((أدعي لي ابا
 بكر أباك، وأخاك حتى اكتب كتابا فاني اخاف ان يتمنى متمن ويقول قائل: انا أولى ويأبى
 الله والمؤمنون الا أبا بكر))⁹⁹ واته: دايكى ئيمانداران عائيشه ده لىت: پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم له
 كاتى نه خوشيه كه يدا پيى وتم: ئه بو به كرى باوكت و براكه تم بو بانگ بكه با وه سيهت
 نامه يه كيان بو بنووسم بو دواى خووم چونكه من ئه ترسم كه سيك ئاوات بخوازيت ببىته
 جينشين يان كه سيك بلئ: من شاينترم پيى و موسولمانان و خواى گه وره يش به ئه بو به كر
 نه بيت رازى نابن.

ئهمه ش به لگه يه كى رپوون و ئاشكرايه له سهر چاكي صديق صلى الله عليه وسلم، به شيوه يه كه هه والى دا
 چى رپوو ده دات پاش خووى، موسولمانان په يمانى خيلافهت به ئه بو به كر نه بيت به كه سى
 تر نادهن و له فه رموده كه دا ئاماژه لى ئه وه شى تىدايه كه دووبه ره كى دروست ده بيت، كت
 و مت هه ر و ايش بوو له سه قيفه ده مه قاله دروست بوو پاشان له سهر ئه بو به كر صلى الله عليه وسلم
 پيكه اتن.¹⁰⁰

ه- عوبه يدولاى كورى عه بدولا ده لىت: چووم بو سه ردانى عائيشه و پيى وتم: باسى
 نه خوشيه كه لى پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم بو ناكه يت؟ وتى: به لى، پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم حالى زور خراب
 بوو، فه رموى: «خه لكه كه نويزيان كرد؟»، وتان: نه، ئه وان هه موو چاوه روانى تو ده كه ن
 ئه لى پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم، فه رموى: «ضعوا لي ماءً في المخضب» واتا: له ته شتىكدا ئاوم بو

97- مسلم (1: 1861-1862).

98- الاعتقاد للبيهقي (لا: 171).

99- مسلم (4: 1807).

100- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (2: 542).

بېنن، ئىمەش بۆمان ھىنا و دەست نوپۇزى گرت و ويستی ھەلسىتە سەر پى كەوت و لە ھۆش خۆى چوو، پاش ماوھىەك بە ھۆش ھاتوھ فەرمووى: خەلكەكە نوپۇزىيان كرد؟ وتمان: نەو، ئەوان چاوەرپوانى تۆ دەكەن ئەى پىغەمبەرى خواﷺ، ديسان فەرمووى تەشتىك ئاوم بۆ بېنن و بۆمان ھىنا و ديسان دەستنوپۇزى گرتەوھ و ويستی ھەستىتە سەر پى نەيتوانى و لە ھۆش خۆى چووھوھ، پاشان بە ھۆشى خۆى ھاتوھ و پرسى: خەلكەكە نوپۇزىيان كرد؟ وتمان: نەء، ھىشتا ھەر چاوەرپوانى ئىوھن، عائىشە دەلئىت: خەلكى لە مزگەوتەكە مابوونەوھ تا عىشاھىەكى درەنگ ھەر چاوەرپوانى نوپۇزى بە كۆمەلىان دەكرد، پىغەمبەرى خواﷺ ناردى بە دواى ئەبو بەكردا تا بەرنوپۇزى خەلكەكە بكات، كاتىك پىيان وت پىغەمبەرى خوا فەرمانى پى كردووى بەرنوپۇزى خەلكەكە بكەيت، ئەبو بەكردا سىكى دل ناسك و بە گريان بوو لە نوپۇزدا بۆيە بە عومەرى وت: تۆ نوپۇزىيان بۆ بكە، ئەویش پى وت: تۆ شاياترئىت بەو كارە و ئا بەو جۆرە ئەبو بەكردا چەند پۆژىك بەرنوپۇزى موسولمانانى دەكرد.

پاش ماوھىەك پىغەمبەرى خواﷺ ھەستى كرد كەمىك باش بووھتەوھ، چووھ ژىر بالى دوو پىاو كە يەككىيان عەباس بوو، ھات بۆ مزگەوت بۆ نوپۇزى نىوھرۆ، لەو كاتەدا ئەبو بەكردا بەرنوپۇزى دەكرد، كاتىك پىغەمبەرى بىنى خواﷺ چووھ دواوھ، پىغەمبەرى خوا ئامارەى بۆ كرد لە جىى خۆى بمىنىت و نەيەتە دواھ و بەو دوانەى وت: لە تەنىشتى ئەبو بەكردا دامنىشىنن، ئەوانىش و ئەبو بەكردا بەرنوپۇزى پىغەمبەرى نوپۇزى دەكرد و موسولمانانىش بە نوپۇزى ئەبو بەكردا نوپۇزەكەيان دەكرد، پىغەمبەرى بە دانىشتنەوھ بوو.

عوبەيدوللا: دەلئىت: چووم بۆ لای عبداللەى كورى عەباسﷺ پىم ووت: با لە لاتدا بىگىرمەوھ ئەوھى عائىشە بۆى باس كردم سەبارەت بە نەخۆشى يەكەى پىغەمبەرى خواﷺ ئەویش ووتى: فەرموو باسى بكە، منىش بۆم گىرايەوھ و ملە جەپى لە ھىچى نەكرد بەلكو ھەر ئەوھندە ووتى: ناوى پىاوھەكەى ترى ھىنا كە چووبووھ ژىر بالى پىغەمبەرى خواﷺ ووتم: نەء، وتى: ئەوھ (على) بوو.¹⁰¹

ئەم فەرموودەيە كۆمەلى سوودى گەورەى لە خۆ گرتوھ لەوانە: گەورەيى و پىاوچاكى ئەبو بەكردا و سەنگىنى ئەو بەسەر ھەموو ھاوھلاندە (خوایان لى پازى بىت)، ئامارەيشە بۆ ئەوھى ئەو شايانى خىلافەتە دواى خۆى، ئەوھشى تىدايە كە ئىمام بۆى ھەيەكەسىكى تر لە باتى خۆى دابنى بۆ بەرنوپۇزى ئەگەر خۆى بيانوويەكى بۆ دروست بى، تىاشىدا گەورەيى عمر ئاشكرا دەبىت پاش ئەبو بەكردا چونكە ئەبو بەكردا جگە لەو بەكەسى ترى نەگوت.¹⁰²

101- مسلم ژمارە ۴۱۸، البخارى ژمارە ۶۸۷.

102- شرح النووي (۱۳۷: ۴).

و- عبداللهی کوری مه سعود رضی الله عنه ده لیت: کاتی پیغه مبهری خوا کوچی دوایی کرد، پشتیوانان ووتیان: ئە میری له ئیمه و ئە میری له ئیوه، عمری کوری خهتاب رضی الله عنه پی ی ووتن: ئە ی کومه لی پشتیوانان، ئایا نازانن که پیغه مبهری خوا صلی الله علیه و آله ئە بوبه کری کرده پیش نویژ له جیاتی خۆی؟ کامتان هه ز ده کهن پیشی ئە بوبه کر بکه ون؟ پشتیوانان هه موو ووتیان: په نا به خوا له وهی پیشی ئە بوبه کر بکه وین ^{۱۰۳}.

ز- (ابن سعد) به سه نه دی خۆی له سه نه وه ده گێرپه ته وه که ده لی: عه لی رضی الله عنه ده لیت: کاتیک پیغه مبهری خوا صلی الله علیه و آله گیانی سپارد، ئیمه سه یرمان کرد بزانی کێ بکه ی نه پیشه و امان، ده بینین پیغه مبهری خوا ئە بو به کری له نویژدا کرده پیشه و امان، ئیمه ش رازی بووین که سیک بکه ین به پیشه وای دینیمان که پیغه مبهری خوا رازی بووه بیکات به پیشه وای دینیمان، بۆیه ئە بو به کرمان پیش خست ¹⁰⁴.

(ابو الحسن الاشعری) له سه ره مه سه له ی پیش خستنی پیغه مبهری خوا بو ئە بو به کر له نویژدا وتوویه تی: «ئوه ی که کردوویه تی به به رنویژ له ژیا نی خۆیدا له با تی خۆیدا ئە وه شتی که هه موو موسولمانیک له ئیسلامدا ئە وه ده زانی ت، ده لیت: ئە م پیش خستنه شی به لگه یه له سه ره ئە وه ی له هه موو هاوه لان زیاتر خوینده وار بووه، چونکه له فه رمووده ی سه حیح و دروستدا له ناو هه موو زانایاندا هه یه، ئە وه یه که پیغه مبهری خوا صلی الله علیه و آله ده فه رموویت: ((یوم القوم اقرؤهم لکتاب الله، فان کانوا فی القراءه سواء فاعلمهم بالسنة، فان کانوا فی السنة سواء، فاکبرهم سنًا، فان کانوا فی السنّ سواء فاقدّمهم اسلامًا)).

واتا: با که سانیک به رنویژیتان بکه ن شاره زاترینتان بن له قورئان خویندندا و ئە گه ر له وه شدا وه ک یه ک بوون با زانترینیان به قورئان و فه رمووده، ئە گه ر له وه شدا یه کسان بوون، با به ته مه نترینیان ئە گه ر له ته مه نیشدا وه ک یه ک بوون ئە و که سه یان زووتر هاتوته ناو ئیسلامه وه.

(ابن کثیر) ده لیت: ئە مه قسه ی ئە شعهری یه که پیویسته به ئاوی ئالتوون بنووسرپه ته وه و ئە م مه رج و وه سفانه ی پیشوو هه موویان له ئە بو به کردا رضی الله عنه هاتبووه دی خوای گه وره لی رازی بی ت و رازیشی بکات ¹⁰⁵.

ئهو ئە هلی سونه ش له سه ره ئیمامی ئە بو به کر دوو رایان هه یه که له سه ره ئە وه ی ئایا ده قه کان راسته وخۆ ئە وه ده سه لمینن یان ناراسته وخۆ و له ریگای ئاماژه و تیگه یشتن له

103- المستدرک (۲: ۶۷).

104- الطبقات لابن سعد (۳: ۱۸۳).

105- البداية والنهاية (۵: ۲۶۵).

دهقه پيرۆزه كان.

راى يه كه م: ده لّين له ناو دهقه كاندا ناراسته و خوؤ ئه وه مان بؤ درده كه وئيت و ئه م رايه ش ده لّين راي حه سه نى به سريه و ده سته يه كه له زانايانى فه رموده يه ¹⁰⁶. له ئيمام احمدى كورپى حه نبه ليشه وه ده گيرنه وه و به لگه كانيشيان ئه وه يه كه پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم له نويزدا پيشى خستوه و ته نها دره گايه كه ي ئه بو به كرى هيشته وه له سه ر مزگه وت.

راى دووه ميش ده لّين: خيلافه تى ئه بو به كرى صلى الله عليه وسلم به ده قى پوون و ئاشكرا باسى ليوه كراوه و ئه مه ش وه تى كومه ليكى تر له ئه هلى فه رموده ¹⁰⁷ و محمدى كورپى حزم (الظاهري) يش وا ده لّيت: ئه م تا قمه به لگه ي ئه وه فه رموده يه ده هيننه وه كه به پيغه مبه رى خواى وت: ئه گه ر هاتمه وه و تو م نه ديه وه چى بكه م، پيى فه رموو: ئه گه ر منت نه ديه وه خو ت بگه يه نه لاي ئه بو به كرى ¹⁰⁸ به به لگه ي فه رموده ي پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم بؤ عايشه ل ئه بو به كرى باوكت و براكه شتم بؤ بانگ بكه تا شتيكيان بؤ بنووسم چونكه ترسى ئه وه م هه يه ئاواته خوازيك ئاوات بخوازي ت و كه سيك بلّيت: من شايدانترم، خواى گه وره و موسولمانانيش به ئه بو به كرى نه بي ت به كه س رازى نابن ¹⁰⁹.

هه روه ها به فه رموده ي خه ونه كه ي پيغه مبه رى صلى الله عليه وسلم كه له خه ويدا له سه ر حه وزه كه بوو ئاوى هه لده گو ست و دهيدا به خه لكى، ئه بو به كرى هات و دو لچه كه ي له ده ست گرت بؤ ئه وه ي پيغه مبه رى صلى الله عليه وسلم ماندوو نه بي ت و خو ي ئاوى دره يينا بؤ خه لكه كه ¹¹⁰.

ئه وه كه من بو ي ده چم له ليكو لينه وه كه مدا پيى گه يشتوم ئه وه يه: كه پيغه مبه رى خوا فه رمانى نه داوه كه دواى خو ي ئه بو به كرى بكه ن به جي نشينى، به لكو شتيكى له ئه وه وه بؤ پوون كر دوونه ته وه كه خواى گه وره پيى وتوو كه موسولمانان له پاشه رۆژدا هه لى ده بزي رن و ده يكه ن به گه وره ي خو يان ئه وه ش له به ر كومه لى پياو چا كى و ليها تووي يه به رزانه ي كه له قورئان و فه رموده دا هاتوو و تيايدا به سه ر هه موو ئومه تى محمد به رز و بلّندى كر دو ته وه - خواى گه وره ليى رازى بي ت و رازيشى بكات ¹¹¹.

(ابن تيميه) ره حمه تى خواى له سه ر بي ت، ده لّيت: راستيه كه ي ئه وه يه كه پيغه مبه رى خوا صلى الله عليه وسلم رپى خو ش كر دووه بؤ موسولمانان كه ئه بو به كرى هه ل بزي رن دواى خو ي و رينموونى

106- منهاج السنة لابن تيمية (١٣٤-١:١٣٥).

107- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (٢:٥٤٧).

108- مسلم (١٨٥٦:٤-١٨٥٧).

109- مسلم (٤:١٨٥٧)، فه رموده ي ژماره ٢٣٨٧.

110- مسلم (١٨٦١:٤-١٨٦٢).

111- مسلم (١٨٦١:٤-١٨٦٢).

کردوون له زور شتدا چ به کردهوه چ به وتهکانی و ههوالی داوه که دهبیته جینشینى و پى خوش بووه و پى پازى بووه، نیازى کرد که شتيك بنوسیت بۆ موسولمانان که پاش خوی ئه بو به کر بکن به سهردارى خویان به لام به نووسین نهینوسى و هه ر به ده برپى ئه و نیازه وازى هیناوه، ئه گه ر بیزانیایه که ئومهت تیناگات و حالى نه بووه کى بکریت به خهلیفه ئه وه پوونى ده کردهوه و دیاریشى ده کرد، به لام چه ندان به لگه و نیشانه ی بۆ دیاری کردوون که بزنان مه به سستی ئه وه یه ئه بو به کر هه لبرژیرن و ئامانجه که شی هاته دی.

له بهر ئه و هویه ش بوو عومهرى کورپى خه تاب ﷺ له وتاره که یدا له به رده مى سه رجه م کوچه ریان و پشتیواناندا وتی: که ستان له ناودا نیه وه ک ئه بو به کر خه لکی لا بکه نه وه بۆ لای و... تا وتی: جینشینى ئه بو به کر ده قه کانى قورئان و فه رمووده سه لماندوو یانه و په زامه ندی خوا و پیغه مبه رى له سه ره بۆ ئه و کاره ی موسولمانان هه لیان بژارد له بهر ئه و هه موو ده قانه ی باسى پیاوچاکى و پته وى باوه رپى ده کات که چ به ده قه کان و چ به کو ی ده نگ (إجماع) سه لمینراوه .

ده قه کان به لگه ن که خوا و پیغه مبه رى خوا به و هه لبرژارده نه پازین و به هه قى ده زانن و خوی گه وره فه رمانى پیداووه و هه والیشى داوه که موسولمانان هه لى ده برژیرن و ئه مه ش زور له وه به هیزتره که به ده قیك دیاری بکر دایه، چونکه ئه و کاته ته نها به و ده قه موسولمانان به شایسته یان ده زانى.

هه ره وه ی موسولمانان به بى بوونى نووسینى په یمانیک، خویان هه لیان بژارد و چه ندان ده قیش هه یه که وه سفى ئه و هه لبرژارده نه یان ده کات و به چاکى له قه له م ده دات، په زامه ندی خوا و پیغه مبه ر ﷺ له سه رى گه وره ترین به لگه یه که موسولمانان له بهر خاترى ئه و هه مووه چاکى زوره ی صدیق بووه که هه لیان بژاردوووه و له هیه چ که سیکى تر دا نه بووه و ئه وه ش به لگه یه له سه ر ئه وه ی مافیکی سروشتى خوی بووه، بۆیه هیه چ پیویستی به وه نه کردوووه که ده قیكى ئایهت یان فه رمووده راسته وخۆ دیاری بکر دایه ¹¹².

۸- بوونى (هاودهنگ) له سه ر خیلافه تی ئه بو به کر ﷺ: ئه هلى سونه و جه ماعهت به گشتى له سه ر ئه وه ن که شایانترین که س به جیگری پیغه مبه رى خوا دواى مردنى ئه بو به کرى صدیقه ﷺ، ئه مه ش له بهر پیاوچاکى و پیشینه یی و پیشخستنى پیغه مبه رى خوا ﷺ بۆیى له بهر نوژییدا له ناو هه موو هاوه لاند، هاوه لانیش چاک تیگه یشتن مه به سستی پیغه مبه رى خوا ﷺ له وه ی که له ناو هه مو یاندا ئه وى هه لبرژارد بۆ بهر نوژیى ته وانیش بۆ خیلافهت هه لیان بژارد و شوینی که وتن.

یهك كهس له هاوه لآن نارہزا نہ بوو، خوی گوره ش ئومه تی ئیسلام له سهر گومپرای
هه رگیز کۆ ناکاته وه، به خوښی خویمان به یعه تیان پیدای و له هه موو دلپانه وه گوپرایه لی
بوون و که سیش خوی له و به پیشتر نه زانی¹¹³.

پرسیاریان له سه عیدی کوری زهید کرد که ی ئه بو به کر هه لبریدرا به خه لیفه؟ وتی: ئه و
رۆژه ی پیغه مبه ری خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} کۆچی دواپی کرد و هاوه لآن پییان خوښ نه بوو بۆ چه ند
کاتیکیش بی کۆمه ل و بی سهر کرده نه بن¹¹⁴.

هه ندی له زانایان و هه لگرانی مه شخه لی زانست له پیوانی برپا پیکراو بوونی (کۆده نگی
هاوه لآن) - اجماع الصحابه - باس ده که ن و که سانی دوا ی ئه وانیش له ئه هلی سونه و
چه ماعت له سهر ئه وه هاوده نگن که ئه بو به کر له هه موو ئومه تی ئیسلام شایانتر بووه بۆ
خیلافه ت¹¹⁵.

ئهمه ش هه ندیکه له وته ی ئه و زانایانه:

أ- خه تیپی به غدادی ره حمه تی خوی له سهر بیّت، ده لیّت: کۆچه ریان و پشتیوانان
سه رجه م به خیلافه تی ئه بو به کر پازی بوون و پییان وت: ئه ی خه لیفه ی پیغه مبه ری
خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و که سیش دوا ی ئه و پیی نه وتراوه خه لیفه، ده لیّن کاتیکی پیغه مبه ری خوا له دنیا
ده رچوو سی هه زار که سی به جیهیشت که هه موویان به ئه بو به کریان ده وت: ئه ی جینشینی
پیغه مبه ری خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و لیی پازی بوون^{رضوانه}¹¹⁶.

ب- ابو الحسن الاشعری ده لیّت: خوی گوره وه سف و سه نای کۆچه ریان و پشتیوانانی
کردوو و له زور جیگای قورئاندا ناویانی به چاکه هیئاوه و سه نا خوانی ئه و که سانه یه که
له په یمانی (رضوان) دا به شداریان کردوو وه که ده فه رموویّت: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ
الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ (الفتح: ۱۸)، واته: خوا له سهر هه موو ئه و که سانه
پازی بوو که له ژیر دره خته که دا ده ستیان خسته ناو ده ستت په یمانیان پیدایت.

ده ی هه موو ئه و که سانه - که خوا ئاوا به چاکه و سه ناخوانی باسیان ده کات -
هاوده نگ بوون له سهر ئیمامه تی ئه بو به کری صدیق^{رضی اللہ عنہ} و ناویان نا خه لیفه ی پیغه مبه ری
خوا^{صلی اللہ علیہ وسلم} و به یعه تیان پیدای و گوپرایه لی بوون و دانیان به شایسته ییبه که یدا نا، که له هه موویان
چاکتره له و لایه نانه وه که ده بیّت له ئیمامدا هه بیّت وه ک زانایی و دنیا نه ویستی و پرا و

113- عقیده اهل السنة في الصحابة (۲:۵۵۰).

114- أباطيل يجب ان تمحى من التاريخ - ابراهيم شعوط (لا: ۱۰۱).

115- عقيدة اهل السنة والجماعة في الصحابة (۲:۵۵۰).

116- تاريخ بغداد (۱۳۰:۱۰:۱۳۱).

ج - (عبدالملك الجوينی) دەلێت: پێشەوایهتی ئەبوبەکر بە کۆی دەنگی هەموو هاوێلان بوو، ئەوەی که له هەندئ - پافزیهکانی شیعه - هەلدهورن و دەلێن: علی رضی اللہ عنہ بەتوندی نه یاری ئاشکرا کردوو - به یههتی نه داوه - درۆی ئاشکرایه، به لئ علی رضی اللہ عنہ له و کاته دا له سه قیفه نه بوو له تاو خه فه تی پیغه مبه صلی اللہ علیہ وسلم سه ری خۆی هه لگرتبوو، به لام پاشان له راپرسی و به یههت دانه جه ماوه ریه که دا به شداری کرد و په یمانی دا به ئەبو به کر به به رچاوی هه موو خه لکه وه ¹¹⁸.

د - (ابوبکر الباقلانی) ده رباره ی ئەوه ی که هاوه لان هه ره موویان به کۆدهنگی به خیلافه تی ئەبوبه کر رازی بوون رضی اللہ عنہ (ئەبو به کر گوێرایه لئ و پێشەوایه تی و مل شوری فه رمانه کانی یان ده رپری، ته نانه ت (امیر المؤمنین) علی کوری ابو تالیب رضی اللہ عنہ وه لامی ئەبوبه کری دایه وه، که له په یمانه ئاشکرا که دا وتی: من لابه رن له خه لیفایه تی، چونکه من باشترین که ستان نیم، وتی: نه خیر هه رگیز لات نابه ین و ناشبیت لاجیت، پیغه مبه ری خوا له ئیش و کاری ئایندا پێشی خستی ده ی ئایا ئیمه بو ئیش و کاری دونیایی رازی نه بین پیت، مه به ستی له وه بوو کاتی خۆی پیغه مبه ری صلی اللہ علیہ وسلم له جیی خۆی کردی به به رنوێژی موسولمانان و خۆیشی ئاماده بوو، له کاری هه جیشدا سه رگه وره یی پی سپاردیت به سه رمانه وه، ئەبو به کر چاکترین که سی ئیسلام بوو و باوه رپیشی له هه موویان قورس و پته وتر بووه، له وان تیگه یشتووتر و زانانتر بووه ¹¹⁹.

9- پله و پایه ی خه لیفه و خه لیفایه تی: جینشینیی ئیسلامی ریبازی که ئومه تی ئیسلامی بو خۆی هه لیبزاردوو، هه موو له سه ر ئەو رێگایه کۆبوونه ته وه وه ک شییوازیکی حوکمرانی بو به رپوه بردنی کاره کان و به دیه یانی به رژه وه ندیه کانی، یاسای جینشینیی له و کاته دا هاته کایه وه که پیویستی کرد به یاسایه کی ئا له م چه شنه هه ستن قه ناعه تیان به چاکیه که ی کرد، پاشانیش بو یه موسولمانان په له یان کرد له دانانی جینشین بو پیغه مبه ره که یان صلی اللہ علیہ وسلم.

(امام ابو حسن الماوردی) ده لێت: گه وره یی خوا له وه دابوو که پیاویکی وای هه لخصت شوینی پیغه مبه ره که ی بگریته وه و گه لی موسلمانیش له سه ری پیک بین، کاروباری سیاسی درایه ده ست تا ئیشه کان به جوانی به رپوه به رییت له ژیر رۆشنایی ئاینیکی ره وا، خه لکیش له سه ر رایه کی وه رگه راو کۆکاته وه، تاوای لی هات جینشینیی بوو به بنه مایه کی سه ره کی

117- الابانة عن اصول الديانة (لا: ٦٦).

118- كتاب الارشاد (لا: ٣٦١).

119- الانصاف فيما يجب اعتقاده ولا يجوز الجهل به (لا: ٦٥).

وکاروباری ولاتی له سهر دامه زرا و بهرژه وهندی گشتی له سهر رپیکخراو کاروباره کانی گشتی له سهر بهر قه رار بوو، له ویشه وه دیاری کردنی فه رمانه وای یه تایبه تیه کان هاته کایه وه ¹²⁰.

ئومه تی ئیسلامی ده بوایه پووبه پرووی ناره حه تی و تالای زور ببوایه پاش کۆچی دوایی پیغه مبهری خوا بو خوروی په روه ردگار و ده بوایه زور به ژیرانه و خیرا کاره کانی یه کلایی بکردایه ته وه و بواری نه دایه که دووبه ره کی و له ت بوون که گومانی خراپی ده برده دلای که سه کانه وه یان لاوازکردن و دارپان پوو له ئه و ولاته بکات که پیغه مبهری خوا ^{صلواته} بونیادی نا ¹²¹.

به وهی که خیلافهت یاسای حوکمرانی موسولمانان بووه و ئه ویش له ده ستووری موسولمانانه وه سه رچه شمه ی گرتووه و ئه ویش له قورئان و سوننه تی پیغه مبه ره وه هه لقولایه ¹²².

زانایانی ئیسلام ده رباره ی بنه ماکانی خیلافه تی ئیسلامی وتوویانه پراویژ و به یعه تدان که دوو بنچینه ن و له قورئاندا ئاماژه یان بو کراوه ¹²³، شه ی (خلافه) هه ندی جار به مانای (ئیماره) یان (ئیمامه) دیت و هه موو موسولمانان له سهر ئه وه ن که بوونی خه لیفه واجب و پیویسته، دیاری کردنی خه لیفه فه رزه له سهر موسولمانان که بتوانیت چاودیتری کاروباره کانی میلله ت بکات و حدود و یاساکانی شه رع به رپا بکات و کۆشش بکات له پینا و بلاوکردنه وه ی بانگه وازدا و پاراستنی ئایین و گه ل و جیهاد، هه ستیت به جی به جی کردنی شه ریه ت و پاراستنی مافی تاکه کان و نه هیشتنی سته م و هیئانه دی پیدایسته کانی هه موو تاکه کانی کۆمه لگه، ئه مه ش به ئایه تی قورئان و سوننه تی پیغه مبه ره ^{صلواته} و هاوده نگی زانایان - إجماع - .

خوای گه وره ده فه رموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ النساء: ۵۹، واته: ئه ی باوه رداران گویراپیه لی خوا و پیغه مبه ر و کاربه ده سته کانتان بکه ن.

له شوینیکی ترده ده فه رموویت: ﴿يَدَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا

120- الأحكام السلطانية (لا: ۳).

121- عصر الخلفاء الراشدين، د. فتحية النبراوي (لا: ۲۲).

122- عصر الخلفاء الراشدين فتحية النبراوي (لا: ۲۳).

123- هه مان سه رچاوه.

نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿ص: ٢٦﴾، واته: ئەى داوود ئىمه تۆمان كردوو به جىنشين له سهر زهويدا تا به راستى حوكم بكهيت له ناو خهلكيدا و شوين ئاره زووه كان نه كه ويت چون ئەوانهى شوين ههوا و ئاره زووه كانيان ده كه ون پىگاي خوا گوم ده كه ن و ئەوانه شى پىگاي خويان وون كردوو سزاي سهختيان بو ههيه چونكه پوژى قيامه تيان فه راموش كردوو. پىغه مبهرى خوا ﷺ ده فه رمووئيت: ((من خلع يدا من طاعة لقي الله يوم القيامة لا حجة له، ومن مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة جاهلية))¹²⁴.

واتا: ئەوهى خوئى له گوپرايه لى ئەمير مه ره خهس بكات، پوژى دوايى له لاي خوى گه وره به لگه ي پزگارى پى نيه، ئەو كه سهى بمريت و به بى به يعه تدان به خه ليفه ي موسولمانان ئەوه به نه فامى مردوو.

به لام بو مه سه له ي (هاودهنگى) له سه ر پيوستى بوونى خه ليفه، ئەوه بوو كه هاوه لان نه يانه شت پىغه مبهرى خوا ﷺ بنى ژريت هه تا كو بوونه وه له سه ر ديارى كردنى ئيمام يان خه ليفه، ئەو به كر ﷺ هوى قبوول كردنى خه ليفه يه تى ده گيرتته وه بو ترسان له هه لگيرسانى ئاشوب ئەگه ر موسولمانان پيشه وايه ك بو خويان ديارى نه كه ن¹²⁵.

شه هرستانى له سه ر ئەوه ده لئيت: ((نه به دلئى ئەبو به كردا و نه به دلئى هيج كه سيكا هاتوو كه قه يد ناكات سه ر زهوى بى پيشه وا بيت))، به مه دا ده رده كه ويت كه هاوه لان كه جيلى يه كه مى ئەم ئسيلامه ن له سه ر ئەوه كو ك بوون كه ده بيت ئيمام هه بيت، ئەوه ش كه به و كو ده نكيه وه به لگه يه له سه ر ئەوه ي كه بوونى خه ليفه و ئيمام واجب و پيوسته¹²⁶.

ئوه وشى كه داخ له دلانى ئيسم ره و اجى پى دهن و بلاوى ده كه نه وه كه گوايه خه لكى له پيناو به ده سته ينانى پله و پايه و ده سه لات ناشتنى پىغه مبهريان له بير چوو يه وه¹²⁷. ئەمه و (ئيبن خلدون) يش پيناسه ي (خلافه) ده كات و ده لئيت: هه لگرتنى هه موو شتيكه و له ژير پوشنايى تيروانينه كانى شه رعدايه له پاراستنى به رژه وه نديه كانى دونيا و ناخيره ته، چونكه هه موو شتيكى دونيا له لاي خوا په يوه نده به به رژه وه ندى قيامه ته وه، له راستيدا جينشيني خاوه نى شه رع كه خوا و پىغه مبه ره كه يه تى ﷺ له پيناو پاراستنى ئايينى ئيسلام و به رپوه بردنى كاروباره كانى دونيا پى¹²⁸.

124. مسلم (٣: ١٤٧٨) ژماره: ١٨٥١.

125. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٥٩).

126. الملل والنحل للشهرستاني (٧: ٨٣) نظام الحكم، محمود الخالدي (لا: ٢٣٧-٢٤٠).

127. الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٤٩).

128. المقدمة (لا: ١٩١).

(ابو الحسن الندوی) دہربارہی مہرج و پیداوہیستہکانی خیلافہت قسہ دہکات و بہ کومہ لیک بہ لگہ لہ ناو ژیاننامہی ئەبو بە کردا ﷺ دہردہ ہیئیت کہ ہموو مہرجہکانی خیلافہتی تیدا ہاتبووہ دی، ئیمہش بہ کورتی لہ سہر ئەو مہرجانہ دہدوین بہ بی باسی نموونہی ژیانی چونکہ لہ ناو دوو توئی ئەم کتیبہدا ہمووی باسکراوہ، گرنگترینی ئەو مہرجانہ:

أ- بہوہ جیادہ کریتہوہ کہ بہ دریزایی ژیانی جیگای متمانہی پیغہمبہری خوا بووہ و شاہدیشی بو داوہ، وەك لہ ژیانیدا کردوویہتی بہ جینشینیی خوی لہ ہندی پایہی سہرہکی ئیسلامدا وەك نوژ و حەج، لہ کارہ گرنگہکاندا و ہاورپییتی کردنی لہ بونہ و جیگا پرمہترسیہکاندا کہ کەس بہ ہاورپی ناگریت لہ و حالہتانہدا مہگر کہ سیکی زور جیگہی متمانہ و بتوانریت بہ تہواوہتی پشتی پی ببہستریت.

ب- ئەبو بە کر بہوہ لہ ہاورپییتی جیادہ کریتہوہ کہ خوگر و دلقام بووہ لہ بہر دہم پەھیلەو گەردە لولیکدا کہ خەریک بوو ئایین لہ بناغہ بینیت و لہ ریشہ دہربہینیت، ہموو ہولہکانی خواہنی پەیام پیغہمبەر ﷺ بی هیوا ببیت، خەریک بوو کہ سانیک کہ باوہری پتہو و ہاورپیہتی دوور و دریزیان ہەبوو دلایان دہربیت، بہ لام ئەم وەك کیوہ سہرکەشەکان خوی گرت و زہرہیہک نہلەخشا، توانی پۆلی جینشینیی پیغہمبەران ببینیت بہ راستگویی دامہزراویہوہ، پەردہ لہ سہر چاوہکان لابات و تۆز و گەردی سہر کاکلہی ئایین و بیرو باوہرہ راست و دروستہکە ی لابات.

ج- بہوہش جیا دہ کریتہوہ لہ ہاوەلانی کہ تیگہ یشتنیکی قول و دووری ہەبوو بو ئیسلام و ژیانی لہ خزمہتی پیغہمبەر ﷺ بہ ہموو شیوہ و پەنگیکہوہ و لہ کاتی ناشتی و لہ کاتی جہنگدا و لہ کاتی ترس و لہ کاتی دلنیایدا، لہ تەنیاپی و لہ ناو کومہلدا و لہ خووشی و لہ ناخوشیدا.

د- بہوہش جیا دہ کریتہوہ کہ زور مہبہستی بووہ ئیسلام وەك سہرچاوہ پۆشنہکە ی خوی بمینیتہوہ وەك چۆن لہ سہردہمی پیغہمبەر ﷺ و ئەم غیرہیہشی بو دین لہ غیرہی پیوانیک زیاترہ کہ لہ ناموس و کەرامہتی خیزانہکانیان کچ و دایک و خوشکانیاندا بن، نہ ترس و نہ تہماداری و نہ تہئویل و نہ پیناخۆش بوونی کہ سانیک نزیک و خووشہویستی نہ یانتوانیووہ لہ جۆش و خرۆشہی بو دین لای بدہن.

ه- زور ورد بووہ و زوریش سوور بووہ لہ سہر ئەوہی کہ حەز و ئاواتہکانی پیغہمبہری خوا بینیتہ دی پاش چوونی ﷺ بہ موو لہوہ لای نہداوہ و کەسی تر نہ یوانیووہ لای بدات و لہ لومہی لومہ کارانیش نہ ترساوہ.

و- به وەش جیاده کریتەوه که دونیا نهویست بووه و حەزی به رابواردنی دونیا نه کردووہ به شیوەیه که که سەسی پی نه گەیشتووہ مەگەر پی شەوا و رینماکارە که ی - پیغە مەبرە ﷺ و هەرگیز نه هاتووہ به خەیاڵیدا گرتنە دەستی دەسەلات و ولات به رپۆه بردن و گەورە کردنی له بەرژەوه نەدی هۆز و بنەماله که ی، هەرۆک چۆن دەسەلاتدار حوکمپرایانی ناوچە که دەیانکرد که فارس و رۆمەکان بوون ¹²⁹.

ئەم رەوشتە بەرز و مەرجه پیوستانە هەمووی له گەورەمان ئەبو بە کرهاتە دی، هەرۆک له ژیانی پیغە مەبردا و له دواي کۆچی پیغە مەبریش واتە خیلافەت و تا مردن هەر بەو جۆرە ژیاوه، بە جۆریک که کەس ناتوانی گومانی یان مله جەری له راستی ئەم مەسەلە یەدا بکات چونکه له رپگای بە لگە ی حاشا هەلنە گرهوه و به تەواتور پیمان گەیشتووہ ¹³⁰.

ئەمەش ئەهلی - حل و عقد - له قسە رپویشتوو گەورە پیاون له سەقیفە ی بەنی ساعیدە دا به یە تیان پیدایا به تایبەتی و له رپوژی دا هاتوو شدا به یە تی گشتی پیدرا له مزگەوتە که ی پیغە مەبری خوا ﷺ ^{۱۳۱}.

ئەوهی له سەقیفە دا رپویدا کۆمە لیک بنەمای جیگیر کرد له وانەش:

- ۱- سەرکردایەتی کردنی ئومەتی ئیسلام به رەزامەندی و هەلبژاردن نه بیئت نابیئت.
 - ۲- به یە تەدان یە کیکە له بنچینه کانی هەلبژاردن و شەریعەت پیدانی سەرکردە یە.
 - ۳- نابیئت خیلافەت و هەر بگیریئ مەگەر که سانیک ی زۆر دیندار و شایستە ی به رپۆه بردن.
- ۱- هەلبژاردنی خەلیفە دەبیئت له سەر بنەمای ئیسلامی و که سایەتی و رەوشتی بیئت و مەسەله خیلافەت له رپگای پشتاو پششت و خیلە کایە تیەوه نابیئت.

ناوهیانی "قورەیش" له سەقیفە ی بەنی ساعیدە دا له بەر ئەوه بوو که واقیعیکی ئەو سەر دەمە بوو دەبوایە کاری له گەلدا بکرایە و به زۆر شتی هاو وینە ی ئیش کراوه که مادام دژ و پیچەوانە نیە له گەل بنەماکانی ئیسلامدا، ئەو گفت و گویانە ی له سەقیفە ی بەنی ساعیدە دا رپویدا له سەر بنەمای دەروون سافی و ئاسایشی دەروونی بەرپا بوو له ناو موسولمانەکاندا و دوور بوو له هەموو هەلەج و مەلەج بە درۆخستنهوه و پیلان گێران و پەیمان شکاندن، به لکو ملکه چ کردن بوو بو دەقه شەریعەکان به جۆریک له گفتوگۆکاندا سەرکەوتن بوو که س نه بوو به لکو داننان بوو به دەقه شەریعەکاندا ¹³².

129- المرتضى - سيرة أبي الحسن علي بن أبي طالب ﷺ (لا: ٦٥-٦٦).

130- هەمان سەرچاوه ی لا: ٦٧.

131- الخلافة والخلفاء الراشدون (لا: ٦٦-٦٧).

132- دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة للشجاع (لا: ٢٥٦).

دکتۆر توفیق شاوی هندی به لگه به نمونه دههینیته وه له سه راپوژی گشتی له سهردهمی خلیفه راشیدی کاندای له سهقیفه به نی ساعیده راپویداو له وانه:

* یه که م برپاری رۆژی سهقیفه ئه وهی سه لماند که یاسای حوکمرانی و دهستوری ولات له ریگهی راپوژ و شوراه ده بیته و جی به جی کردنی فرمانی قورئانی پیروژه که فرمان به شورا ددهات، هر له بهر ئه وهش بوو که ئه م بنه مایه جیگای یه ک دهنگیان بوو، پالپشتی ئه م (یه ک دهنگیه) دهقه قورئانیه کان بوو که شورایان به پیویست و فهرز داناوه.

به واتایه کی تر ئه م (یه ک دهنگیه) بنه مایه کی بنه پتی شه ری جیگیر کرد که ده ریخست که یاسای حوکمرانی له ئیسلامدا له سه ر بناغه ی پرس و راپوژی کارپیگراو دارپیژراوه، ئه مهش یه که مین بنه مایه کی دهستوری بوو که به کۆی دهنگ له سه ری پیگ بین پاش وه فاتی پیغه مبه ر ص پاشانیش ئه م یه ک دهنگیه پشتگیر و جیبه جیکاری دهقه کانی قورئان و فه رموده بوو که شورایان به (واجب) داناوه.

* ههروه ها له رۆژی سهقیفه به نی ساعیده راپاری ئه وه درا که هه لپژاردنی خلیفه و دیاری کردنی سنوری کاره کانی ده بیته له ریگای شوراوه بیته، واته به یعه ت پیدانی سه ربه ست که مافی ئه وهی پی ببه خشیته که سه رۆکایه تی ولات بکات به چه ند مه رج و به ندیک له سه ر ئه و بنه مایه که خه لکه که مه به ستیانه دهنگی خویان داوه و ئه مهش دووه مینی بنه مای دهستوری بوو که به کۆی دهنگی جیگیر بوو، ئه وهش برپاریکی هه مگی بوو وه ک برپاره که ی پیشوو.

* وه ک کار کردنی که له سه ر ئه و دوو بنه مایه ی پیشوو ئه بو به کری صدیق ص هه لپژیردا تا ببیته یه که مین خلیفه ی ده ولته تی ئیسلامی ¹³³.

ئه م مافی بو یه کلایی نه بوویه وه تا له رۆژی داهاتووشدا و له دهنگدانی گشتی - بیعه عامه - دا جیگیر کرا، واته په زامه ندی جه ماوه ری موسولمانان له مزگه وته که ی پیغه مبه ردا ص و پاشان قبوول کردنی له سه ر ئه و مه رجانه ی له وتاره که یدا باسی کرد ¹³⁴، له مه و لایش به دریزی له سه ری ده دوین - إن شاء الله - .

هه مینه له یه لمانا بن بوای بوایه وای یمانا

imanonekurd@yahoo.com

133- فقه الشوری والاستشارة، د. توفیق الشاوی (لا: 140).

134- هه مان سه رچاوه ی لا 142